

ZORISLAV HORVAT

TURSKE KULE I GRADOVI U LIC I KRBAVI

Zorislav Horvat
Zagrebačka 17
HR 10340 Vrbovec

UDK: 94(497.56 Lika)"05/..."
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 2013-12-02

Turske su kule, bez obzira koliko slabo bile sačuvane, dio naše kulture, baštine i povijesti, dio naše realnosti. Njihova slaba sačuvanost posljedica je nebrige, koja se vuče još od dana oslobođenja od Turaka – Osmanske vlasti, kao dio narodnog i političkog (ne)raspoloženja kroz više od 160 godina vlasti i usađena neprijateljstva.

Od razvijenih srednjovjekovnih hrvatskih krajeva turski su ratovi doveli život do ruba egzistencije i do opustošene zemlje. Tih 160 i više godina osmanske vlasti i strahova od njihova protagonista svjedoče i brojne kule raznih aga i begova hrvatskih i slavenskih imena(!). No, te su im kule trebale biti zaštita od okolna muslimanska stanovništva: čini se da im to krajem 17. stoljeća nije pomoglo. Ove kule također svjedoče koliko se malo osmanska vlast brinula za stanje tog, za njih, zabačenog dijela sandžaka u tom Carstvu. Pa i ovakva je Lika razvila svoje običaje i inačice u gradnji, koji su bili spoj provincijalizirane domaće, lokalne arhitekture i isto takve turske. Bila je ponešto različita od prethodne, srednjovjekovne hrvatske, ali i od one u matici, u susjednoj Bosni, a još više od onih važnijih, bližih Stambolu. Moglo bi se reći da su *turske kule* ustvari specifična ruralna arhitektura ovih krajeva – Like i Krbave.

Nakon oslobođenja ovih krajeva, nastaje praznina u gradnji i oblikovanju jer se napušta prethodna varijanta arhitekture, a osjeća se traženje novih putova, pa čak i okretanje prema hrvatskoj srednjovjekovnoj arhitekturi pri gradnji novih i obnavljanju starih sakralnih objekata. Nažalost, Lika i Krbava nisu ni novim vlastima u Beču i Grazu, osim vojničke, bile važne. Ostao je tek niz planova nekih objekata i utvrđenja za obranu novih granica između dva carstva. Stare, *turske kule* su zaboravljene...

Gljučne riječi: turske kule, gradovi, Lika, Krbava

UVOD

Na terenskim obilascima Like i Krbave i njihovih starih gradova, kula i utvrda Milan Kruhek i autor ovih redaka našli su dosta građevina, za koje se može pretpostaviti da su iz doba turske vlasti (Sl. 1). Redovito su to ruševine u

različitim stupnjevima sačuvanosti. Pregled i analiza ovih građevina pokazuje da su hrvatske srednjovjekovne građevine, nakon njihova osvajanja, koristili i Turci, ali su gradili i svoje. Njihova je sačuvanost mala, a male su i mogućnosti njihova istraživanja i analize. Pa ipak, nešto se može zaključiti, uvijek s dozom opreza.

O povijesti tog razdoblja pisao je kolega Milan Kruhek, dok se autor ovih redaka više pozabavio materijalnim ostacima – kamenim zidovima i njihovim tragovima. Pregled ovih ostataka, uz korištenje povijesnih činjenica ukazuje da ih se može - za sada – podijeliti na četiri grupe:

A. turske kule – samostalne građevine redovito kružna tlocrta i najčešće na osami;

B. starije srednjovjekovne hrvatske građevine koje su Turci proširili, dogradili i prilagodili svojim potrebama i navikama;

C. građevine u potpunosti izgrađene po Turcima a složenijeg tlocrta;

D. dubiozni objekti, za koje nije sigurno kome pripisati njihovu gradnju pa ni kada su mogle nastati.

Evlija Čelebi, turski putopisac 17. st. opisuje i gradove Liku (!) i Udbinu. S obzirom na to da u *Liku* dolazi iz Bihaća, njemu je *grad Lika divan grad na obali rijeke Une*, pa zatim idući dalje *prema zapadu*, dolazi do Udbine *na drugoj strani rijeke Une*. Tu je E. Čelebi očito pomiješao gradove i njihova imena; znakovito je da prevoditelj u napomeni za Bihać¹ uopće sumnja, da je ovaj bio u Bihaću. Možemo samo dodati, da možda ni E. Čelebi nije bio ni u Lici.

Valja nam spomenuti neke starije autore koji obilazeći Liku i Krbavu navode, opisuju i crtaju turske građevine. Već nakon oslobođenja od Turaka, austrijski inženjeri u svojim izvješćima ili prijedlozima obnove crtaju ili daju razne podatke o turskim kulama koje nas ovom prigodom zanimaju. To su A. Schernding, L. Marsilli, I. F. Hollstein, M. Sabljari i drugi.²

F. J. Fras još daleke 1830. godine piše *Topografiju Vojne krajine* te su često njegove napomene jedini spomen nekih od njih. Zatim, zanimljivo je Izvješće N. N. iz godine 1900.³ gdje su pobrojane mnoge *gradine, kuline* i *crkvine*, ali s krajnje oskudnim opisom njihova stanja (najčešće su to ruševine).

G. Szabo u *Starim gradovima* daje pregled starih utvrda Like i Krbave bez većeg angažiranja. No, ličke je srednjovjekovne i turske građevine obišao i V. Hennenberg između dva svjetska rata. Mnogima je snimio tlocrte te opisao stanje na terenu.⁴

¹ E. ČELEBI, 1973, 76.

² M. KRUHEK, 1991, 58.

³ Izvješće je pohranjeno u Arhivu Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture u Zagrebu. Ime pisca izvješća je Bude Budisavljević, Veliki župan Ličko-krbavske županije.

⁴ Hennenbergova je ostavština pohranjena u Arhivu HAZU-a te u Zavodu za kulturu Ministarstva kulture u Zagrebu.

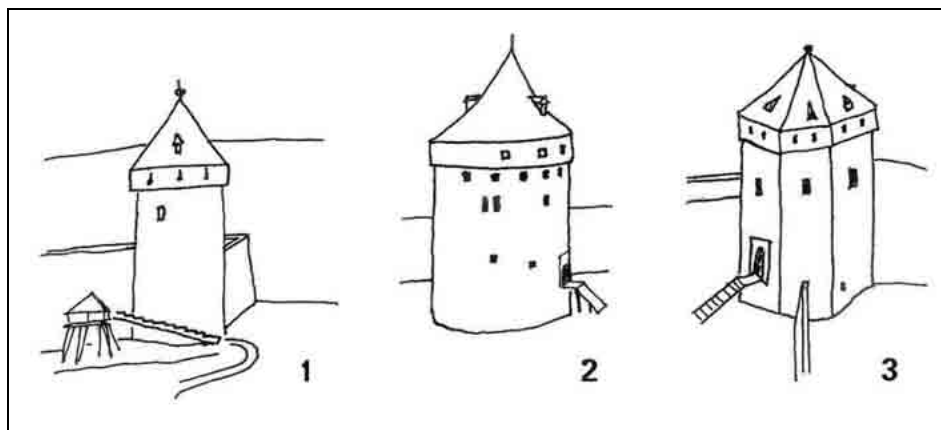
Sl. 1. Karta starih gradova Like i Krbave: A. Turske kule – samostojeće građevine; B. Srednjovjekovne hrvatske građevine proširene po Turcima; C. Složenije građevine izgrađene po Turcima; D. Dubiozni objekti nejasna podrijetla

Tu su i E. Laszowski i R. Horvat koji su i pisali o nekim srednjovjekovnim građevinama, usput spominjući i ove *turske*. Anđela Horvat se u okviru svojih interesa bavila i ličkim gradinama, pa i onim turskim.

Milan Kruhek i Zorislav Horvat su u akcijama Hrvatskog povijesnog muzeja 1977.⁵ i 1985. godine mnoge od njih obišli, pa i o njima pisali.⁶ Milan Kruhek pisao je i o povijesnim događanjima na granici prema Osmanskom carstvu. No, obilazaka terena Like i Krbave je bilo i kasnijih godina, jer je njihov interes za te krajeve bio stalan. Zorislav Horvat je s pokojnim prof. Antom Glavičićem obilazio Liku 2002. godine pa i neke *turske gradine*.

⁵ Bila je to izložba *Stari gradovi Like* postavljena 1977. godine u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu kojom prigodom je izdan tekst broj 53 prigodnog predavanja Milana Kruheka *Stari gradovi Like*.

⁶ M. KRUHEK, 1978, 4-5.

Sl. 2. Primjeri branič-kula na Banovini iz prve polovice 16. st.: 1. Klokoč; 2. Tržac; 3. Mali Gradac; nacrtano prema grafikama iz 17. st.

A. TURSKE KULE – SAMOSTALNE GRAĐEVINE

Jedna od značajki turskoga doba su kule raznih aga i begova, koje su zapamćene po njihovim imenima: Glumčeva, Batinićeva, Bešlićeva itd., uvijek s pridodatkom *kula* ili *kulina*. To su bile uglavnom stambene kule osposobljene i za obranu, s povišenim ulazom i vjerojatno s obrambeno-stambenom konzolnom etažom na vrhu, kao 3.-4. kat (Sl. 2). Osim ovdje prikazanih *turskih kula* spominje ih se u izvorima još, no bez tragova njihovih ostataka na terenu ili pak neke dokumentacije. Jednog dana će i njih trebati istražiti uz pomoć arheologije.

Nikad nije bilo mira u Lici i Krbavi. Uskoci i okolni krajišnici stalno su se zalijetali u turski dio Like, stvarajući nesigurnost u njihovu svakodnevnom životu.⁷ Sve su ove kule, koliko se to danas može zaključiti, imale kružni tlocrt i izgrađene na manje ili više povišenu terenu (Sl. 3), ali ne previsokom, kao što je to bilo uobičajeno u srednjem vijeku. Zbog nedostatka tragova, izgleda da u neposrednoj okolini nije bilo nikakvih drugih zidanih objekata, vjerojatno radi sigurnosti. Međutim, i kule se međusobno u svom tlocrtu ponešto razlikuju, tako da se mogu pretpostaviti i inačice u njihovoj namjeni: debljine zidova variraju od 100 do 250 cm. Isto tako, može se pretpostaviti i da su neke od ovih kula preuzete hrvatske kule, što se može zaključiti po njihovoj strukturi i načinu zidanja, uporabljenim mjerama, projektiranju i sl.

⁷ M. KRUEK, 1992, 92-93.

Sl. 3. Štulića kulina nedaleko od Ploče primjer relativno očuvane turske utvrde (foto: V. Hennenberg 1923, negativ u fototeci Zavoda za kulturu Ministarstva kulture u Zagrebu)

Nikad nije bilo mira u Lici i Krbavi. Uskoci i okolni krajišnici stalno su se zalijetali u turski dio Like, stvarajući nesigurnost u njihovu svakodnevnom životu.⁸ Sve su ove kule, koliko se to danas može zaključiti, imale kružni tlocrt i izgrađene na manje ili više povišenu terenu (Sl. 3), ali ne previsokom, kao što je to bilo uobičajeno u srednjem vijeku. Zbog nedostatka tragova, izgleda da u neposrednoj okolici nije bilo nikakvih drugih zidanih objekata, vjerojatno radi sigurnosti. Međutim, i kule se međusobno u svom tlocrtu ponešto razlikuju, tako da se mogu pretpostaviti i inačice u njihovoj namjeni: debljine zidova variraju od 100 do 250 cm. Isto tako, može se pretpostaviti i da su neke od ovih kula preuzete hrvatske kule, što se može zaključiti po njihovoj strukturi i načinu zidanja, uporabljenim mjerama, projektiranju i sl.

U tzv. Glavinićevu opisu Like i Krbave iz 1696. godine⁹ Široka kula je ovako opisana: *...visoki dvorac, okrugla građevina na tri kata, prilagođena*

⁸ M. KRUEK, 1992, 92-93.

⁹ M. BOGOVIĆ, 1991, 122.

istrajnim borcima, da se zadrže provale neprijatelja. Ovaj nam, iako vrlo kratki opis dobro označava funkciju ovih kula u Lici i Krbavi u 16. i 17. st.

Pri određivanju tlocrta na terenu, srednjovjekovna gradnja koristi tzv. kvadrangulaciju i razne druge domaće geometrijske metode (Sl. 4). To je u uporabi i u doba oko 1500. godine na građevinama koje su već renesansnih zasada, kao npr. na Gvozdanskom, Perušiću, Udbini, Metku itd.¹⁰ Danas, kad nam je preostao tek tlocrt temelja, i po njemu se može pokušati zaključiti tko su bili arhitekti: srednjovjekovni hrvatski graditelji ili oni koji su ih naslijedili nakon pada pod Osmansko carstvo. Ovi potomci, očito, ipak koriste znanja i običaje u gradnji, zatečene u Lici i Krbavi tijekom 16. st., ali ih modificiraju. Prethodna analiza pokazuje, da su npr. kule Perušića i Udbine najvjerojatnije hrvatske s kraja 15. st., a kule u Trnovcu i Trnavcu ne: ondje nije primijenjena kvadrangulacija, a u tlocrt im se uklapa osmanski građevinski sustav mjera s aršinom 75,55 cm.¹¹

U kontinentalnom dijelu Hrvatske, krajem 15. te tijekom 16. st. grade se isključivo branič- kule kružna tlocrta¹² što je očito posljedica primjene vatrena oružja: kružni tlocrti bolje odolijevaju udarcima topovskih kugli. Nakon turskog osvajanja Like i Krbave nastavilo se s izgradnjom branič-kula kružna tlocrta, vjerojatno kao preuzimanje tradicije lokalnoga građevinarstva.

U planinskim dijelovima Sandžaka u Crnoj Gori sačuvane su u cijelosti neke turske kule nekadašnjih aga i begova (Sl. 5) (Redžepagića kula u Plavu, Ganića kula u Rožaju) a spominje ih i A. Deroko.¹³ *Kod tih kula u kameno prizemlje se noću sklanja stoka...; sprat je također od kamena i u njemu su posluga i domazluk; najviši sprat je izrađen kao brvnara, a od debelih stabala... na njemu stanuje domaćin ... i krov je također drven. Tako je pod krov jedan krov, a izvan domašaja neprijatelja, sklonjena cela imovina sopstvenika zemlje Isto tako, kod mnogih kula glavni ulaz nije u prizemlju, već na spratu, a prilazi mu se s drvenim stepenicama (koje se u slučaju opasnosti mogu lako ukloniti.*

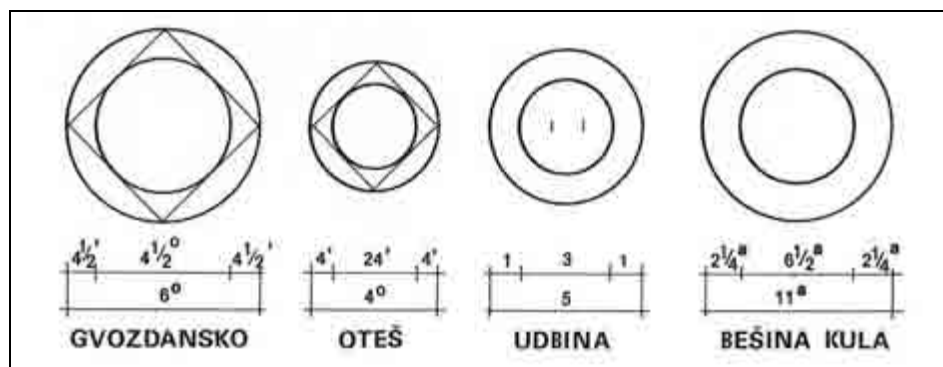
Zanimljivo je da su te kule pravokutnog ili kvadratnog tlocrta, za razliku od ovih u Lici i Krbavi. To bi se vjerojatno moglo objasniti utjecajem lokalne arhitekture, a možda i Bizanta.

¹⁰ Z. HORVAT, 1993, 68-73.

¹¹ E. ČELEBI, 1973, 594.

¹² Z. HORVAT, 1993, 160-188.

¹³ A. DEROKO, 1950, 23.

Sl. 4. Primjer kvadrangulacije nekih hrvatskih kula (Gvozdansko, Oteš), određivanje parametara za osnivanje kule debljih zidova (Udbina) te jedne turske kule primjenom aršina = 75,77 cm (Bešina kula)

Sl. 5. Turska kula u Plavu (Crna Gora) (foto: A. Deroko)

U turske kule – samostalne građevine se ubrajaju: Alića Kulina nad potokom Novčicom, Batinića kula kod Ploča, Bešina kula (Mušaluk), Karin-grad, Kulina kod sela Kulice, Lipovčeva kula, Široka Kula kod Osika, Trnavac (blizu Turjanskog) i Trnovac (istočno od Gospića).

ALIĆA KULINA

O ovoj je kuli pisao jedino V. Henneberg.

Alića kulina je izgrađena na humku, na nešto uzdignutom terenu kraj rječice Novčice, očito da nadzire prijelaz preko nje. Kulu je posjetio i nacrtao tlocrt V. Henneberg još 1923. godine. Tada su zidovi bili visoki još 2 m, zidani lomljenjakom. Ukupni je promjer kule bio 12 m, a zidovi neobično debeli čak 250 cm (Sl. 6/1). Uz kulu se nazire da je nekada bio prizidan neki objekt, nepravilna poligonalna tlocrta. Prema Hennebergu, bili su tek 40-50 cm debljine, pa se čak možemo zapitati nije li to bila dvorišna ograda, štala za konje i ovce, odnosno da je imala općenito gospodarsku namjenu.

Ovih dana autora je do pozicije Alića kuline dovela dr. Tatajana Kolak iz Muzeja Like u Gospiću: pozicija ove kule je zarasla u drač i grmlje i nije vjerojatno da bi je pronašli bez kolegičine pomoći. Tek se po blagom uzdignuću na terenu nazire kružni tlocrt kule: unutrašnjeg je promjera 750 cm, a zid debljine 185 cm, što su okvirne veličine s obzirom na stanje ruševine. Kula je bila na povišenoj obali Novčice koja se više čula nego vidjela.

BATINIĆA KULA

F. J. Frasn samo usput spominje ovu kulu¹⁴ u opisu Ploča, zajedno sa Štulića kulom i Čablića kulom.

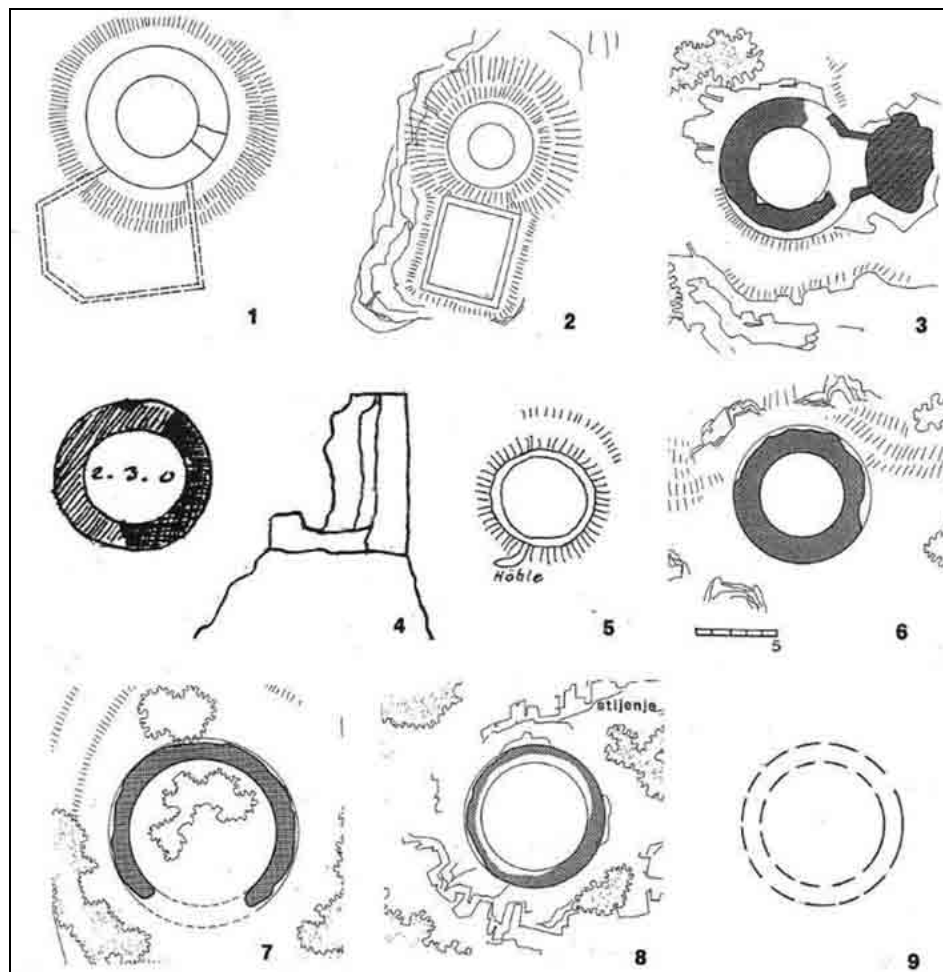
Kulu Batinića skicirao je bojnič Sabljari: izgrađena je na nešto izdignutom kamenom brdu (*in Ploca*) i većim je dijelom već bila ruševina (Sl. 6/4). Sabljari daje unutrašnji promjer kule izražen u hvatima i stopama: 2°3 što bi bilo oko 475 cm.

V. Henneberg opisuje ovu kulu i daje točne izmjere: unutrašnji je promjer 450 cm, dok je debljina zida 150 cm. Zidana je kamenom lomljenjakom. Rušenje je kule od Sabljara doba uznapredovalo, jer Henneberg vidi tek 50 cm visoke temelje *na golom kamenom brdu*.

BEŠINA KULA U MEŠALUKU

Budak je ustvari Bešina kula, što je valjda iskrivljeno Bešlićeva kula. Nalazi se istočno od Ličkog Osika, na sjeverozapadnoj strani doline kod

¹⁴ F. J. FRAS, 1988, 151.

Sl. 6. Turske kule kružna tlocrta, smještene na osami: 1. Alić kulina (Henneberg, 1933.); 2. Kulina kod sela Kulice (Henneberg, 1924.); 3. Karin-grad (Z. Horvat, 1977.); 4. Batinića kula (Sabljar oko 1924.); 5. Lipovčeva kula (Sabljar oko 1830.); 6. Bešina kula (Z. Horvat, 1977.); 7. Široka Kula (Z. Horvat, 1977.); 8. Trnavac kod Turjanskog (Z. Horvat, 1977.); 9. Trnovac kod Gospića (Z. Horvat, 1985.).

Mušaluka, na krševitoj padini. Kula ima kružni tlocrt ukupnog promjera 824 cm, s debljinom zid 166 cm (Sl. 6/6). Zidana je kamenom lomljenjakom, dosta kvalitetno. Zida je vrlo malo sačuvano bez nekih sačuvanih pojedinosti. Oko kule teren je kamenit, obrastao makijom, nema ni tragova pomoćnih objekata ili zidina koje bi okruživale kulu ili teren uz nju.

S obzirom na položaj nad dolinom Mušaluka i nepostojanjem pomoćnih objekata može se pretpostaviti da je namjena kule prije svega bila kontrola i zaštita okolnog, vjerojatno muslimanskog stanovništva.

F. J. Fras¹⁵ u opisu Mušaluka spominje *tu su također i ruševine grada zvana Stari Budak*, što se vjerojatno odnosi na Bešinu kulu.¹⁶ *Pseudo-Glavinić*¹⁷ pišući o Mušaluku kaže: *Na obližnjem je brdu kula, koja se nekad zvala Budak, dosta visoka i okrugla, ali danas bez krova.*

R. Horvat¹⁸ piše: *Blizu Mušaluka vide se ruševine tvrđe Budak, koja se danas zove Bešič gradina. Tu je nekad stanovala hrvatska plemićka obitelj Budački...*

KARIN-GRAD

Karin-grad se nalazi nedaleko od Ličkog Lešća, nešto izdignut iznad naselja na padini brda. Kula je zidana na izdvojenoj stijeni, nekada s ulazom preko dijela ove kamene gromade (Sl. 6/3) uz koju se još vidi uklesani ležaj grda mosta. Unutrašnji promjer kule je 490 cm, a zid je debeo 175 cm. Na višoj strani gradine isklesana je zaštitna graba. Zida je vrlo malo ostalo, to su tek temelji, no na mjestima gdje ga još ima nešto sačuvana unutrašnje lice zida je vrlo pravilno s horizontalnim slojevima. Bez obzira na ime ove utvrde *grad*, očito se radi tek o kuli.

F. J. Fras opisujući Lešće¹⁹ piše: *nadalje u blizini, na brdu Karin primjećuju se ruševine jednog tornja. Sabljar se ne bavi Karinom.*

Popis povijesnih spomenika iz 1900. godine pod brojem 95 kratko opisuje: *Karin grad, više općine u Lešću, ruševina, samo se poznaju tragovi temeljnog zida.*

G. Szabo²⁰ kratko piše: *nedaleko mjesta (Sinca) nalaze se ostatci Karin grada (ne Carin grada): polukružna kula s dva spojna zida uzidana u liticu. Međutim, kula nije polukružna.*

Zanimljivo da R. Horvat²¹ u potpunosti prepisuje tekst iz Szabovih Starih gradova, koji je osim toga, i netočan! Horvatov tekst glasi: *Nedaleko Lešća vidi se polukružna kula (!?) s dva spojna zida ugrađena u kamenu liticu.*

¹⁵ F. J. FRAS, 1988,160.

¹⁶ Stari Budak crta V. Henneberg na obali rijeke Like, no nejasan je odnos prema Bešinoj kuli, koja je ipak nešto drugo. Zašto je on *Stari* i je li to ustvari srednjovjekovni hrvatski burg?

¹⁷ M. BOGOVIĆ, 1991, 122.

¹⁸ R. HORVAT, 1941, 161-162.

¹⁹ F. J. FRAS, 1988,183.

²⁰ G. SZABO, 1920, 202.

²¹ R. HORVAT, 1941, 66-67.

KULINA KOD SELA KULICE

F. J. Fras²² spominje Kulicu, ali ne i Kulinu kraj nje. Ostali, sve do Henneberga, ne spominju ovaj objekt. Henneberg je obišao ovu Kulinu i skicirao (Sl. 6/2), te ju opisao: *Kad vlak pređe rijeku Liku ... malo selo Kulica ... Ondje su na liticama uz desnu obalu rječice Jadove, upravo nad njezinim utokom u Liku, ostatci Kuline, te još jedne manje zgrade. Kula je imala kružni tlocrt promjera 700 cm, a zid debljine 150 cm.* Henneberg vidi tek nešto zasutih temelja od oba objekta, no spominje da zidina, koje su nekada morale opasivati ovu kulu, više nema. Čudan je ova konstatacija, jer on ove zidine nije vidio, pa je moguće da je to tek pretpostavka.

LIPOVČEVA KULA

F. J. Fras u opisu Udbine spominje više turskih kula:²³ Kula Osmana Kraljevca, Kula Ahmeda Lipovca, Kula Turčina Ismailovića *samo je hrpa ruševina*, Kula Osman-age Glumca, ali i druge kojima se više ni imena ne zna.

Međutim, od svih ovih kula bojnič Sabljara je ostavio samo skicu Lipovčeve kule. (Sl. 6/5) Sabljara piše na njemačkom jeziku: *Lipovčeva Kula unter Udbina gegen Süden bei den Häusern der Perušić (Krpmotić) ist ganz verwaschen*, dakle zarasla u travu, zapuštena. Što je dalje s njom bilo nije nam poznato.

M. Sabljara crta kružnu kulu, možda malo uzdignutu nad okolicom i kraj nje je neka pećina, *Höhle*. Za nas je bitna tek konstatacija da se radi o još jednoj turskoj kuli kružna tlocrta, iako ne znamo njezin promjer, debljinu zida, njezinu opremu, a niti gdje je bila.²⁴

Drugi ovu kulu ne opisuju i ne crtaju.

ŠIROKA KULA

Široka Kula nalazi se u selu istog imena, na približno ravnomu terenu u seoskom dvorištu(!) (Sl. 7). Kula je imala kružni tlocrt, unutrašnjeg promjera 873 cm, a debljina zida, koliko se može procijeniti, bila je 120 cm (Sl. 5/7). Zidovi kule su sniženi na visinu prizemlja, a vanjsko je lice zida oljušteno, očito za gradnju okolnih kuća. Dio zida je srušen do tla, čime je dobiven potkovasti tlocrt pa kula služi kao tor za ovce! Način zidanja odgovara turskim običajima gradnje.

²² F. J. FRAS, 1988,161.

²³ F. J. FRAS, 1988,141.

²⁴ Postoje pretpostavke da Lipovčeva kula može odgovarati Kurjaku. Međutim, s obzirom na to da M. Sabljara crta situaciju i Kurjaka i tlocrt Lipovčeve kule, to vjerojatno ne mora biti točno.

Sl. 7. Široka Kula nedaleko od Ličkog Osika (foto: A. Birin, 2007.)

Uokolo kule je nekada bila graba koja je danas većim dijelom zatrpana. Samo bi ime ove kule sugeriralo da je to jedna od većih turskih kula bar po svom vanjskom promjeru od 11,13 m. Namjena kule je vjerojatno, prije svega, bila stambena, ali i sigurna od neprijatelja – Hrvata i Uskoka – Senjana.

F. J. Fras²⁵ u opisu sela Kula piše: *Ovdje su dvije razorene turske utvrde, od kojih se jedna zove Kula, a druga Grebenar.* Bojnik Sabljar ne crta Široku kulu.

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine pod brojem 10 piše: *Široka kula na Buzdovanu; postoje ruševine, iskopine pod nadzorom.*²⁶

U tzv. Glavinićevu opisu Like i Krbave iz 1696. godine²⁷ Široka Kula ovako je opisana: *visoki dvorac, okrugla građevina na tri kata, prilagođena ustrajnim borcima, de se zadrže česte provale neprijatelja.*

²⁵ F. J. FRAS, 1988,159.

²⁶ Međutim, postoji i mogućnost da se na ovu kulu odnosi broj 12 Popisa gdje se navodi *Kozličina kula kod kuća Orešković u Kuli.*

²⁷ M. BOGOVIĆ, 1991, 122.

TRNAVAC – KULINA, srednjovjekovna, možda turska kula (Turjanski)

U jugozapadnom dijelu Turjanskog polja, iznad Svilarevih kuća, na teškom kamenitom terenu nalaze se jadni ostatci nekadašnje, vjerojatno, turske kule danas zvani *Kulina*. Onuda vodi put prijeko prijevoja prema Turjanskom.

Kula je kružna tlocrta, debljine zida 100 cm, vanjskog promjera 790 cm, zidna kamenom lomljenjakom. Od kule nije mnogo ostalo (Sl. 5/8). Uokolo kule je živi kamen i makija, ne vide se nikakve intervencije u terenu ili da je još nekakva zidina okruživala kulu. Sve govori da je kula vjerojatno služila za nadzor puta prema Turjanskom. Je li kula srednjovjekovna ili turska danas je teško reći, iako je poznato da su turske kule u Lici bile uvijek kružna tlocrta, a turskoj gradnji odgovaraju i njihovi položaji.

Ispod *Kuline* u polju se nalazi srednjovjekovna crkвина a što se možda može dovesti u vezu s kulom, a možda još prije s putom koji je onuda išao.

F. J. Fras opisujući selo Trnavac²⁸ piše: *Ovdje se nalaze jedva primjetne ruševine stare kule i crkve*. Ostali ovu kulu ne poznaju.

Trnavac je stari burg, no osim ono malo tragova kružne kule na terenu, koja je najvjerojatnije turska kula, autoru ovih redaka nije ništa više poznato.

TRNOVAC kod Gospića

Trnovac je smješten na obroncima Velebita, zapadno od Gospića, nad selom istog imena. Kula se nalazi uz Križni put koji vodi od župne crkve do kapele kojom Križni put završava (Sl. 5/9). Kula je smještena na istaknutom obronku s kojeg se pruža lijep pogled prema Gospiću i Ličkom polju.

Koliko se to po terenu razaznaje kula je imala kružni tlocrt, promjera oko 650 cm, a zid debljine oko 100 cm bio je građen kamenom lomljenjakom.

Bojnik M. Sabljar skicirao je situaciju ove kule: ona je nad župnom crkvom sv. Nikole te je već ruševna, *zerstörte Thurm*. Iznad kule je kapela sv. Marije od Sedam žalosti do koje je nedavno izgrađen ranije spomenuti Križni put koji je gradio župnik Josip Kapš.

F. J. Fras opisujući selo Trnovac²⁹ s katoličkom crkvom spominje i ruševine na brdu Kosa.

B. SREDNJOVJEKOVNI HRVATSKI GRADOVI U TURSKOJ UPORABI

Položaji srednjovjekovnih utvrda kao Kurjak, Krbava (Sl. 8), Komić, Ostrovica Buške, Mrsinja itd. tipične su za stara hrvatska plemenska kasta, no

²⁸ F. J. FRAS, 1988,178.

²⁹ F. J. FRAS, 1988,157.

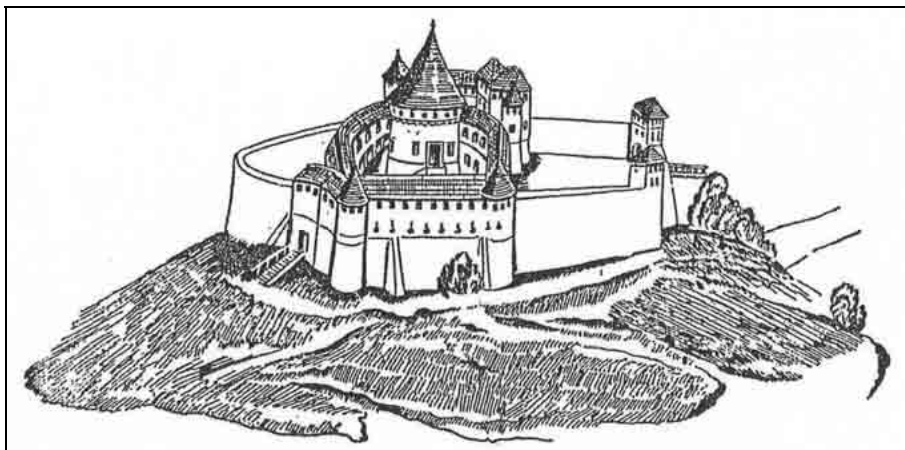

Sl. 8. Krbava – položaj bivšeg rodovskog kastruma, kasnije turske *Karaule* (foto: Z. Horvat, 2008.)

Sl. 9. Perušić, 1896., pogled na kaštel i župnu crkvu sv. Križa (foto: E. Laszowski, negativ u Fototeci Zavoda za kulturu Ministarstva kulture u Zagrebu)

Turci koriste tek one koji nisu bili smješteni na odviše visoke stjenovite položaje. Utrve kasnijeg doba, 15. stoljeća, češće se koriste i dograđuju, ali nažalost ne može se uvijek razlikovati starije od novijeg turskog zdanja s obzirom na to da je posvuda skoro iščezlo zide svih slojeva.

Sl. 10. Udbina, rekonstrukcija izgleda utvrde, autor nepoznat, slika preuzeta iz *Ličkog kalendara*, 1922.

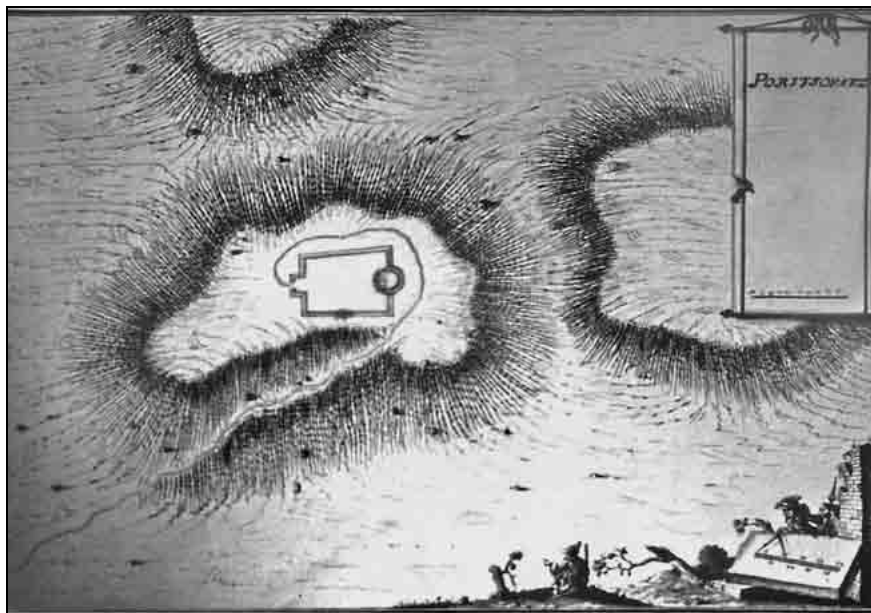
Zanimljiva je sudbina Perušića, koji je u biti renesansni kaštel s kraja 15. st., sličan Gvozdanskom, Cerniku, Dubovcu kod Karlovca, Ličkoj Jesenici, Driveniku. Kaštel Perušić je smješten na nešto povišenoj poziciji koja ipak dominira okolicom. Turcima je to odgovaralo pa su Perušić obnovili i proširili sredinom 16. st. (Sl. 9), te je, uz Udbinu i Novi Lički, bio jedan od važnijih turskih utvrda i naselja.

Udbina je još jedan hrvatski kaštel i naselje koje su Turci preuzeli, pojačali i proširili (Sl. 10). Nedaleka Krbava s biskupskim dvorom, poslužila im je kao kamenolom, iz kojeg su uzimali materijal za proširenje svojeg dijela Udbine. Pa ipak se po pojedinim slabim ostacima zida, i po ugradbi spolija, može razlikovati starije od turskog zida.

Danas smo međutim tek na početcima istraživanja i upoznavanja strukture ovih naselja, koja su oslobođenjem od osmanske vlasti kao takva potpuno nestala. Buduća arheološka istraživanja, kad do njih dođe, mogu i moraju nam pomoći u odgonetavanju i razumijevanju života u tim naseljima. Karakteristično da ni Evlija Čelebi ne spominje u Lici nikakav grad vrijedan spomena, osim Udbine i grada Like! Njegovo svjedočenje najbolje je ne uzimati u obzir.

SREDNJOVJEKOVNE UTVRDE PROŠIRENE PO TURCIMA

U ove kule ubrajaju se: Boričevac, Kurjak, Medak, Mišljenova gradina, Perušić (Novi), Raduč i Udbina.

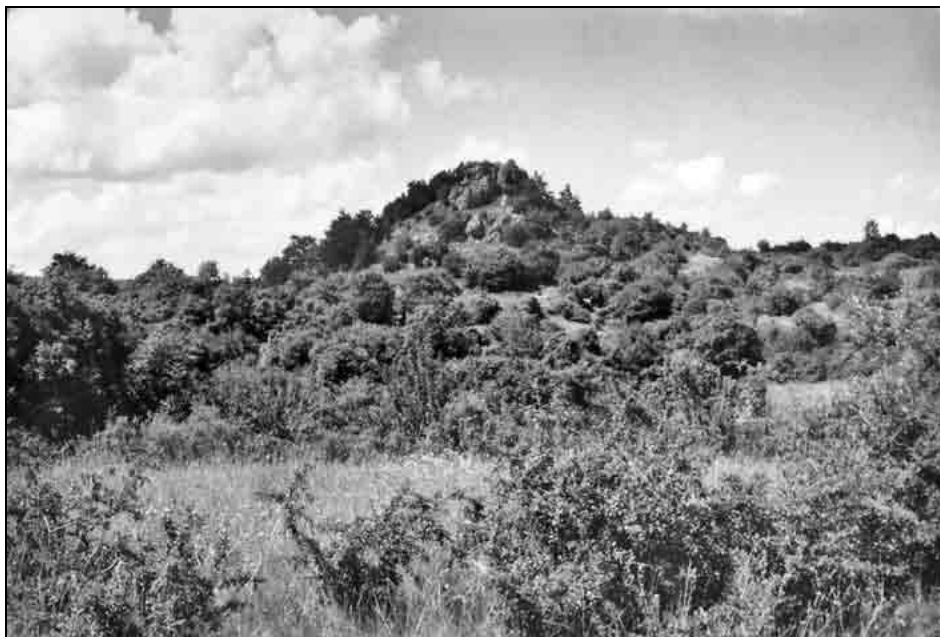
Sl. 11. Boričevac oko 1700., crtao: L. Marsilli (H. Hajdarhodžić, 1996, 59.)

BORIČEVAC

Boričevac se kao utvrda javlja samo dva puta, krajem 17. st., u doba mira u Svištovu, na marginama Weigelove karte razgraničenja zaraćenih strana iz 1699. godine, a drugi put ga crta i grof Marsilli početkom 18. st. (Sl. 11). Oba su tlocrta identična s označenim stupnjevima oštećenja zidina u borbama tih dana. Kasnije se kraj mjesta Boričevca spominje utvrda Mišljenova gradina, ali je po svom tlocrtu bitno drukčija građevina (posebno će biti opisana). Karakteristično da je na samoj Weigelovoj karti nalazimo i Boričevac (Poricsevacz), što je na prvi pogled čudno, no očito je u doba razgraničenja imao stanovitu ulogu.

F. J. Fras ipak nešto zna o Boričevcu iako pri tome nije sasvim jasan³⁰: *U samom mjestu (Donji Lapac) pokraj sadašnje grčko-nesjedinjene crkve, bila je u staro doba kula (turska stražarnica) koja je pripadala Turčinu Ibrahim-paši. Nju je godine 1689. s brda, koje se danas zove Jankovica, zauzeo serdar Janković i spalio skupa s Boričevcem.* Međutim, Donji Lapac i Boričevac su ipak dosta udaljeni jedan od drugoga da bi se moglo reći da se kula Ibrahim paša nalazila u Boričevcu.

³⁰ F. J. FRAS, 1988,132.

Sl. 12. Kurjak nedaleko od Udbine, pogled na položaj utvrde (foto: Z. Horvat, 2007.)

KURJAK

Pozicija utvrde Kurjaka sastoji se iz dva izrazita dijela: kamene glavice te nešto nižeg i površinom većeg zaravanka. Oboje nije značajno povišeno nad okolni teren, ali ipak dovoljno da ga nadzire (Sl. 12-13).

Kamena glavica Kurjaka sastoji se od nekoliko, procjepima odvojenih, dijelova ponešto različitih visina. Henneberg je ondje u najvećem procjepu vidio, u kamen usječene, uklesane stube. No, danas je taj prostor prilično zasut zemljom i humusom i obrastao grmljem: to bi zaista mogao biti zaštićeni pristup na kamenu glavicu. Iako nepravilna, površina glavice mjeri kojih 10/15 m, s ponešto izdiferenciranim visinama. Vidljivih tragova zidanja nema, a prema Sabljarovoj skici s početka 19. st. ondje se nalazila Kurtagića kula³¹, koju je pak razorio general Herberstein 1687. godine. Danas ne znamo je li Kurtagića kula bila turska ili još starija građevina... U starohrvatsko doba ondje su mogli biti i drveni objekti. Niži je dio Kurjaka veći i ravniji, veličine oko 20/45 m, nekada okružen zidinama, a danas se na mjestu zidina nalazi suhozid. Zidanje se tek nazire.

³¹ Kurjak se nazivalo Kurtagića kula ili Kula Kurtage.

F. J. Fras³² za Kurjak piše da je grad turskog posjednika Kurt-age, prema kojem je i mjesto dobilo ime. *Četvrt sata od ruševine Kurtage, gotovo u dolini Tuščici, također je ruševina, koja je vjerojatno vrlo stara*

Bojnik M. Sabljar je skicirao situaciju Kurjaka s dosta zidova, pa je čak i na kamenoj litici vidio ziđa (Sl. 13). Nešto niže, ispod kamene litice, zaravanak je okružen zidinama uz koje je prslonjeno više objekata. Posebno je zanimljiv odulji nasip što ga Sabljar crta na strani prema dolini. Uz sam naslov, Sabljar piše na njemačkom jeziku: *Vjerojatno godine 1685. General grof Herberstein uništio Kurtića – ili Kurtagića – kulu.*

U popisu povijesnih građevina iz 1900. godine pod brojem 62 spominje se *Kulenović gradina u Kurjaku*, od koje samo ima nešto ruševina.

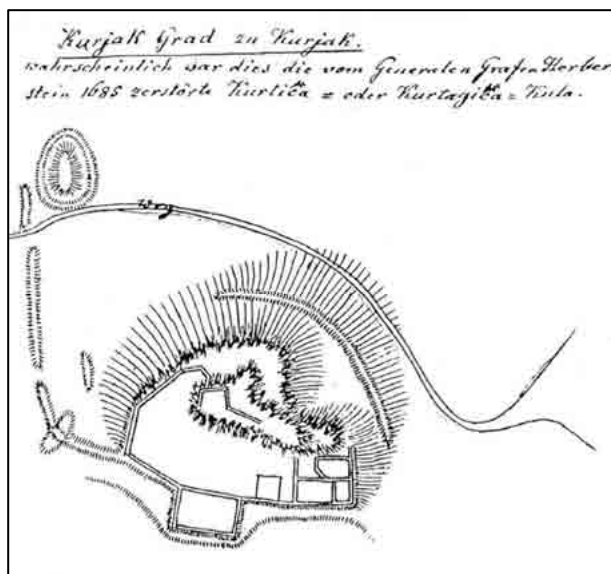
G. Szabo³³ tek usput spominje postojanje Kurjaka *za kojeg Klaić drži da je postojbina Kurjakovića.*

Kurjakom se ponajviše bavio V. Henneberg godine 1932. nacrtavši više inačica tlocrta, od kojih su neke upravo umjetnička djela. On naglašava kamen liticu (dvodjelnu) do koje u živi kamen crta uklesane stube. Zatim, Henneberg crta zidinama prilično zaokruženu površinu (koja je zidina mjestimično nestala), te tri zidana objekta uza zidinu (Sl. 14). Jednu od tih prizidanih građevina Henneberg crta kao peterokut, što je malo čudno: možda je to bila kružna kula koja kao zarušena može davati dojam poligonalne građevine. Naselje se moglo nalaziti van zidina Kurjaka s obzirom na to da je prema jugu i istoku dio terena bio okružen nasipom. U okraćem tekstu piše Henneberg: *Grad je podignut na litici kod Bastinih kuća. Litica se vidi izdaleka. Sam je grad stajao na vrhu litice, na dva zaravanaka, A i B. Do tih zaravanaka vodi djelomično u kamen usječena staza e što se na strmim mjestima pretvarala u stube. Na samoj litici više nema ničeg jer je kamen raznesen. U podnožju litice je donji dio grada C. Tu su još temelji bedema A, a kod b i c možemo ih naslućivati. Taj je dio grada pretvoren u polje, te istom kod d opet ima temelja prema litici. Uz zid a nalaze se temelji zgrada D i E i zatim opet temelji peterokutnog tornja F što ga danas zovu tamnica. Uz taj toranj morao je biti ulaz u grad. Valja napomenuti da se na jug od zida protezao još jedan dio grada, no taj je bio zatvoren samo nasipom i to je možda bilo podgrađe utvrđeno opkopom i palisadom.*

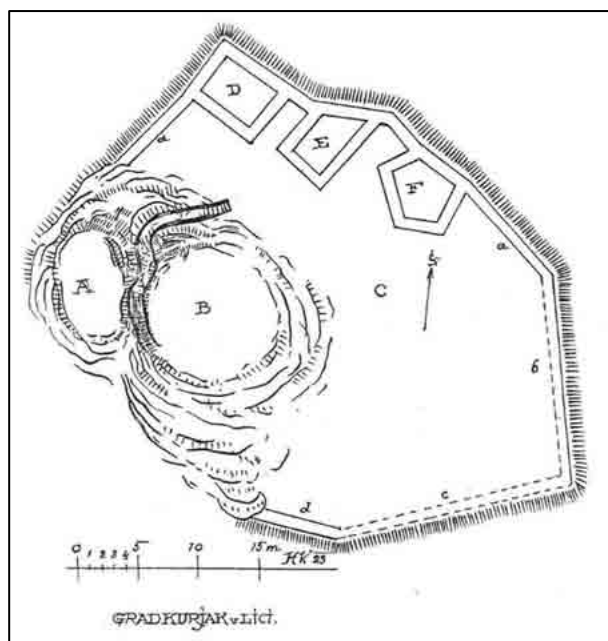
Što je tu bilo tursko zdanje? Cijeli sklop Kurjaka daje dojam jedne stambene i gospodarske cjeline koja je mogla istodobno i braniti od lokalnih neprijatelja. Veličina nižeg dijela Kurjaka je oko 20/45 m, okružena zidinama što

³² F. J. FRAS, 1988, 143-144.

³³ G. SZABO, 1920, 209.

Sl. 13. Kurjak nedaleko od Udbine, situacija utvrde (crtao: M. Sabljar oko 1830. Arhiv HAZU)

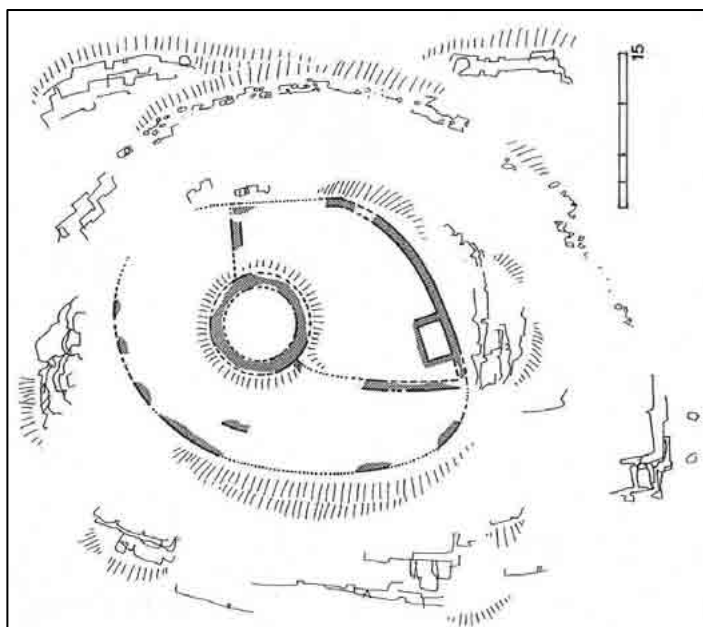

Sl. 14. Kurjak nedaleko od Udbine, situacija (crtao: V. Henneberg, 1923.)

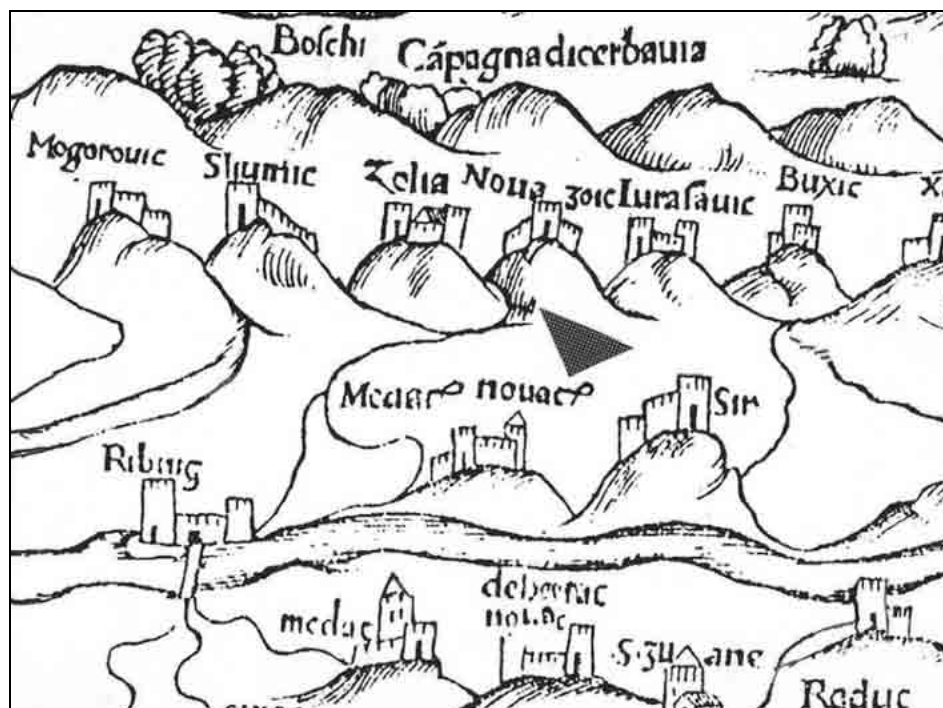
je ustvari premalo za naselje a i dovoljno sjedište jednog turskog plemića. Karakteristično da Fras piše da je to *grad turskog posjednika Kurtage*, što očito može biti još lokalno sjećanje na turska vremena.

MEDAK (prema Paganu: MEDAC NOVAE)

Medak je smješten na ovisoki izolirani šumski kameniti brijeg uz cestu Gospić-Lapac. Od Metka su ostali tek dijelovi zidova, većinom u ravnini terena, zidani kamenom lomljenjakom (Sl. 15). Na najvišoj točki bila je izgrađena branič-kula kružna tlocrta vanjskog promjera 980 cm. Raspoznaje se da je kula bila okružena nepravilnom ovalnom zidinom debljine 96 cm. Unutar ovala raspoznaju se zidovi više objekata te da je prostor unutar zidova bio podijeljen na dva dijela. Na prostoru utvrde nema izrazitih hridi - kamenih gromada. Prilaz utvrdi penjao se spiralno oko brijega te se može pretpostaviti gdje je bio ulaz, no ulazna kula, ako je postojala, više se ne nazire. Nema ni traga grabi. Prilaznu stazu do ulaza prati suhozid, no nije jasno je li to uvijek bio suhozid ili je nastao obrušavanjem vanjskog, još jednog, prstena zidina. Inače gradina Medak je i prapovijesno gradinsko naselje pa ostatak suhozidnog bedema moguće pripada još njemu.

Sl. 15. Medak, situacija utvrde (crtao: Z. Horvat, 1979.)

Sl. 16. Detalj karte M. Pagana (oko 1530.), trokut pokazuje Medak (*Medac Novae*)

Važno je napomenuti da Medak donosi M. Pagan na svojoj karti iz doba prije 1527. godine i naziva ga latinski *Medac Novae* (Sl. 16). S druge strane rijeke Lika je *Medac* koji bi očito trebao biti stariji burg, *castrum*, no o tome se baš ništa ne zna.

F. J. Fras u svom opisu Metka tek kaže da je ondje *grčko nesjedinjeno parahijsko mjesto pod zarušenim gorskim gradom (Medačka gradina)*.³⁴

Bojnik M. Sabljar crta tlocrt Metka pod Velebitom prilično shematski, svi su mu zidovi jednake debljine. Isto tako, način prikazivanja nije dovoljno jasan glede same lokacije, tj. da je brdo prilične visine.

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine poznaje Medak ali se tek općenito navodi *Stare zidine* i *Vide se tragovi zidova*.

V. Henneberg ima lijepo nacrtanu situaciju Metka, iako se ponešto razlikuje od stanja koje je snimio M. Sabljar i autor ovih redaka.

³⁴ F. J. FRAS, 1988, 152.

MIŠLJENOVA GRADINA KOD BORIČEVCA

Do sada je smatrano da je ova gradina uvijek nazivana Mišljenova gradinom (Mišljenovac vrlo rijetko) isto što i kaštel Boričevac. Međutim, različiti tlocrti dali su razloga za sumnju, iako se ne može sve objasniti. Valja napomenuti da je selo Mišljenovac naselje dosta udaljeno od Boričevca prema sjeveru i da ga se ne može identificirati s Mišljenovom gradinom.

Mišljenovu gradinu obišao je F. J. Fras oko 1830. godine koji piše:³⁵ *Boričevac ... blizu novog sela, na lijevom pravcu Korduna nalaze se ruševine propale turske utvrde (nazvana Mišljenova gradina) kao i rovovi iz posljednjeg turskog rata. Može se napomenuti da je Fras čuo i za gradinu Boričevac opisujući znamenitosti Donjeg Lapca ...ondje stanuje gospodin Omčikus, vrijedan istraživač. U samom mjestu (tj. Donjem Lapcu) pokraj sadašnje grko-nesjedinjene crkve bila je u staro doba kula (turska stražarnica) koja je pripadala Turčinu Ibrahim-paši. Nju je god. 1689. s brda (koje se danas zove Janković-vrh) zauzeo serdar Janković i spalio skupa s Boričevcem. Kako to shvatiti? Je li prigodom Jankovićeve paljenja Boričevca stradala i kula istog imena?*

Međutim, Mišljenovu gradinu nekako u isto doba obišao je bojnič Sabljar, skicirao situaciju i presjek te dodao da se nalazi na Delalinoj glavici (Sl. 17). U Sabljarovu tlocrtu teško je prepoznati *Poricsovacz* s Weigelove karte.

Godine 1861. Jovo Omčikus, poznati lički sakupljač povijesnih artefakata, obilazi ovu gradinu i crta je, iako je naziva Mišljenovcem (Sl. 18). Bitno je da se Omčikusovi pogledi mogu prisposodobiti sa Sabljarovim crtežima: četvrtasta je kula ugrađena u utvrdu i po nacrtanim klesancima starija je od okolnih zidina. Sama utvrda ima mjestimično značajnu visinu, tj. kao da su naknadno zidine djelomično dosegle visinu starije kvadratne (branič?) kule.

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine pod brojem 51 opisuje *Staru kulu u Mišljenovcu*, tvrdeći da je to *Mišljenograd* te da još opstoj zidine.

G. Szabo pak u svojim *Starim gradovima*³⁶ piše da se kod mjesta Boričevca nalaze ostatci grada nazvanog Mišljenovac gradina. *Po tlocrtu, na Weigelovoj mapi, bio je to grad u četverokut s okruglom kulom nasuprot ulazu, već u ono doba (tj. 1699.) razrušen.* Ne znači li to da Szabo ovaj grad nije ni vidio?

V. Henneberg ne crta i ne opisuje Mišljenovu gradinu a ni Boričevac.

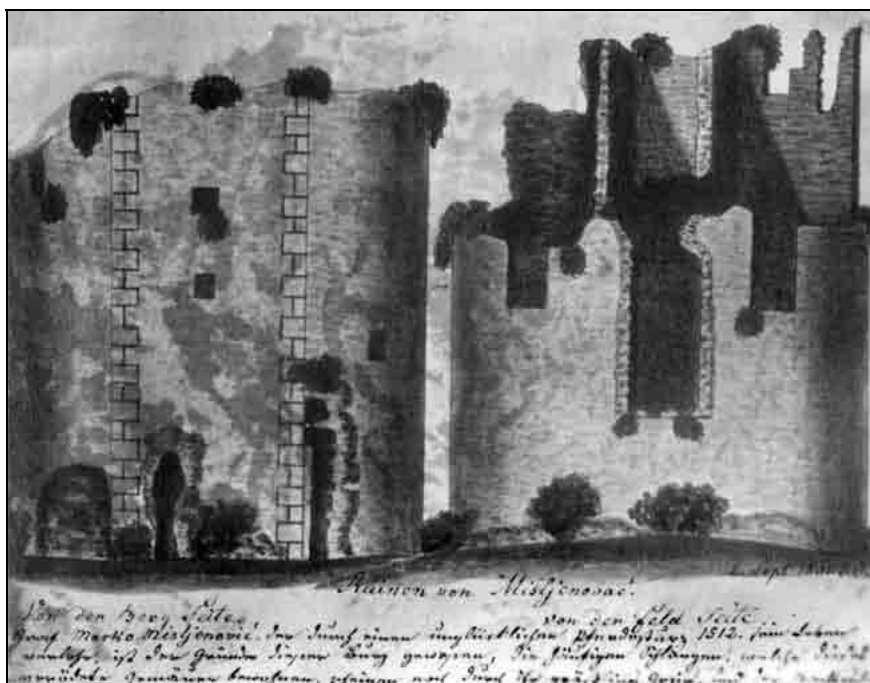
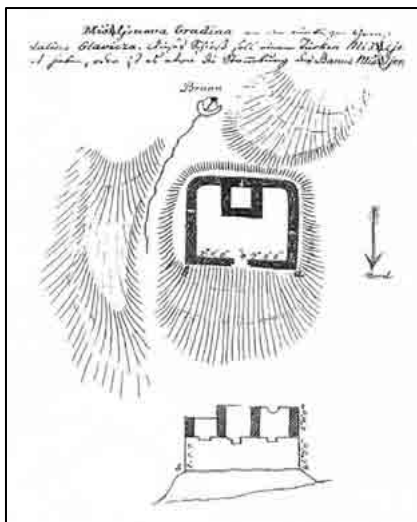
R. Horvat³⁷ veli *da se na samoj granici kod Boričevca vide ostaci srušenog turskog dvorca (?) koje narod zove Mišljenova gradina.*

³⁵ F. J. FRAS, 1988, 135.

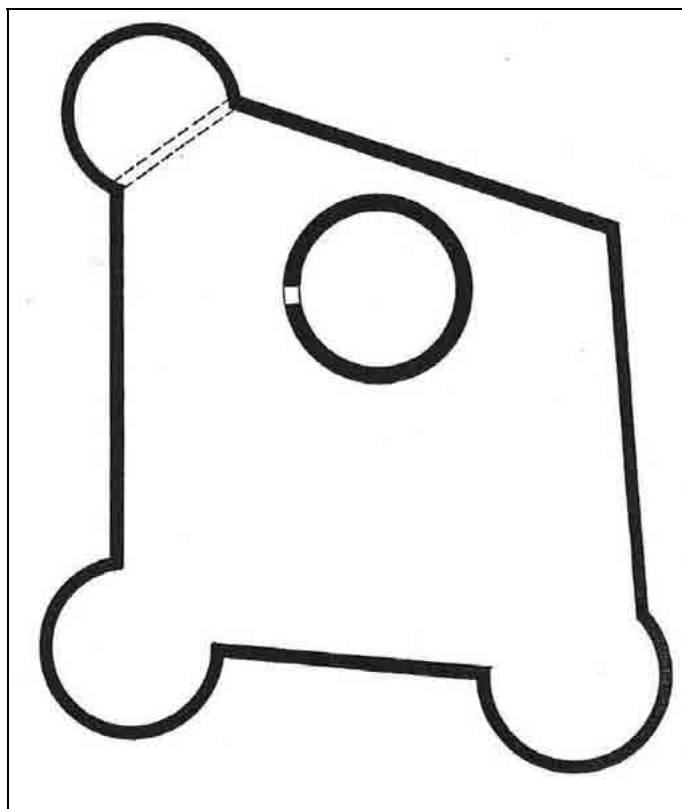
³⁶ G. SZABO, 1920, 211.

³⁷ R. HORVAT, 1941, II. dio, 6.

Sl. 17. Mišljenova gradina kod Boričevca (crtao: M. Sabljar oko 1830.)

Sl. 18. Mišljenova gradina kod Boričevca (crtao: J. Omčikus, 1861.)

Sl. 19. Perušić krajem 17. st., prema G. Szabo 1920.

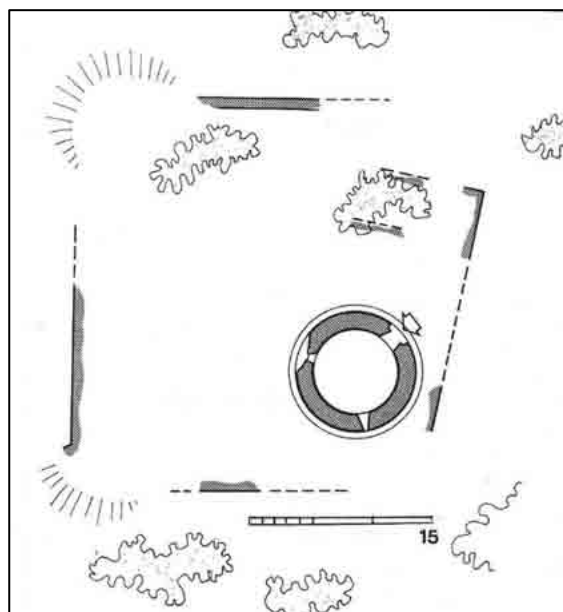
PERUŠIĆ (NOVI)

Kaštel Perušić je nastao relativno kasno, krajem 15. st., te ima značajke renesansnog kaštela: četvrtasti tlocrt s tri polukule na uglovima i s branič-kulom kružnog tlocrta. Perušić je smješten na nevisoku i dosta pristupačnu brijegu, obronku, što je već renesansna koncepcija projektiranja obrane. Danas je sačuvana branič-kula gotovo u prvobitnoj visini te nešto obodnih zidina u tragovima. Polukružne polukule se tek naziru po zaobljenjima na terenu. Unutar prostora koji su obuhvaćale zidine kaštela bilo je još objekata. Nakon oslobođenja Like 1688. krajiški su inženjeri nacrtali tlocrt Perušića (Sl. 19) dok je on još bio čitav: crtež odgovara situaciji u naravi. Sjeverno od perušićke utvrde prostire se zaravnat teren trokutasta tlocrta s naznačenim obodima na kojem se nekada moglo nalaziti tursko naselje Perušić. Prema tragovima rubovi ovog trokutastog terena mogli su nekada biti utvrđeni palisadom (Sl. 20).

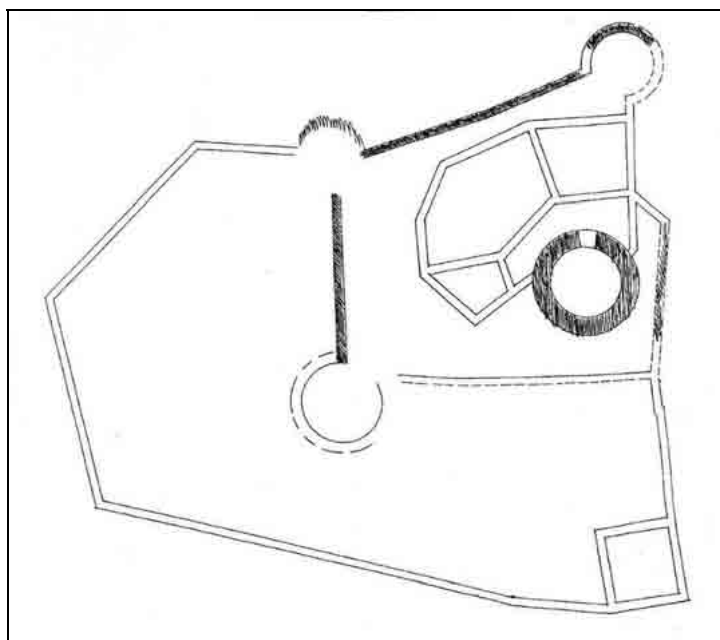

Sl. 20. Perušić, teren *ispod* kaštela, prostor nekadašnjeg naselja
(foto: A. Birin, 2013.)

Branič-kula kružna tlocrta je za tamošnje prilike jako dobro očuvana (Sl. 21-22). Unutrašnji je promjer 690 cm, debljine zida 152 cm, tako da je vanjski promjer 994 cm. Uz tlo je zid skošen na renesansni način, iako bez kordonskog vijenca. Ulaz u kulu bio je na 1. katu, no recentno je probijen otvor u prizemlju gdje inače prvotno nije bilo nikakva otvora. Na 1. katu su, osim ulaza, bila još dva mala otvora za rasvjetu. Na 2. su katu tri otvora, od kojih su dva nešto veća s kamenim okvirom i nišom s kamenim klupama. Treći je otvor bio kruškolika puškarnica. Od 3. kata sačuvano je tek nešto preko 1 m zida te ostatci dva (tri?) prozora s klupama. Izvana se vidi da je 3. kat pregrađivan – popravljan: neki su otvori zazidani koji su inače prije mogli biti namijenjeni obrani, što je vjerojatno posljedica popravaka Malkoč-bega 1553. godine (Sl. 22). Međukatna je konstrukcija bila drveni grednik. Zide perušičke kule vrlo je lijepo uzidano priklesanim komadima kamena kako se gradilo u drugoj polovici 15. st., s izravnatim slojevima kod zidanja. Prozori su dosta rustikalno izrađeni s kamenim okvirima veličine otvora 60-70/110-120 cm. Stožer krila bio je iznutra ugrađen u rupu u kamenu, nije bilo željeznog okova. U okvir je nekada bila ugrađena željezna rešetka koje danas, naravno, više nema.

Sl. 21/1. Perušić, tlocrt (crtao: Z. Horvat, 1979.)

Sl. 21/2. Perušić (crtao: V. Henneberg, 1932.)

Sl. 22. Perušić, vrh branič-kule: uočiti zazidani otvor na vrhu kule
(foto: Z. Horvat, 1993.)

Perušić se dosta snimao, o njemu je dosta pisano. Prvi su bili krajiški inženjeri, odmah nakon oslobođenja od Turaka (1685.). Nacrt je danas u Bečkom ratnom arhivu (Sl. 19).

F. J. Fras samo opisuje Perušić:³⁸ *Još se vidi obrušeni turski grad (kula), koji je Malkoč-beg dao utvrditi godine 1553.... God. 1685. Perušić su konačno osvojili general Lesli i grof von Herberstein. Sabljar ne crta Perušić.*

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine pod brojem 79 daje nešto opširniji opis: *Perušić gradina: postoji još 6-8 m visoko uokrug uzidana kulina Malkoč-paše.*

Henneberg se dosta bavio Perušićem. Njegov tlocrt iz 1932. godine pokazuje glavne zidove utvrde, no nije vidio još više zidova unutar samog

³⁸ F. J. FRAS, 1988, 170.

kaštela. (Sl. 21/1) te da je i dio terena oko kaštela bio obuhvaćen zidinama. Po načinu grafičkog prikazivanja, veći dio nacrtan je prema tragovima na terenu koji su danas većinom nevidljivi. U opisu se ponajviše bavi kružnom branič-kulom koja je danas uglavnom dosta sačuvana. I on vidi u četvtoj etaži (=3. kat) kao krunište gdje je zid unutra tanji *što je danas strop 3. kata*.

Okolni zidovi vide se samo fragmentarno, a na pojedinim mjestima visoki su oko 2 m. Od donjeg grada vide se samo osuti temelji. Najteže je raspoznati temelje zgrade oko glavne kule. Tu u gustoj travi ima posvuda mnogo kamenja i mnogo manjih i većih rupa, pa se detalji ne mogu jasno razlikovati. Pojedine kuće ostavile su udubine po kojima se i prepoznaju kao i po tragovima temelja oko njih.

Perušić je očito izgrađen krajem 15. st. kao renesansni kaštel, uz koji i ispod kojeg su kasnije prigradene razne turske zgrade, naizgled prilično neorganizirano. Nešto niže je dio prostora bio ograđen zidinom poligonalna tlocrta. Još niže se u trokutastom prostoru nazire tursko naselje. S obzirom na to da ondje nema tragova uzidanih objekata, očito se radilo o drvenoj (ruralnog tipa?) arhitekturi. Početkom 18. st., nakon oslobođenja od osmanske vlasti, naselje se spustilo u dolinu.

Godine 2008. vršena su zaštitna arheološka iskapanja unutar prostora branič-kule i u njezinoj su blizini utvrđene razine podnica.³⁹

RADUČ (GAJIĆA GRADINA)

Raduč se nalazi južno od sela Raduča, odnosno iza Gajića kuća tog sela. Zapadno od tih kuća diže se travom obraslo brdo na kojem se nalaze ostatci utvrde, nazvane po obitelji Gajića.⁴⁰ Od grada (burga?, kastruma?, turske utvrde?) nije ostalo gotovo ništa. Na najvišem mjestu nalazila se kružna (najvjerojatnije) branič-kula. Uza šumu je ostalo malo zida koji ide u ravnom potezu. I drugi, paralelni zid se donekle nazire po ostatku žbuke naljepljene na živi kamen te po malo uzdignutoj travi. Ovaj je zid išao južno prema kuli. Treći zid koji je spajao ova dva zida i zatvarao prostor teško je prepoznatljiv. Po onome što je vidljivo reklo bi se da se radi o tlocrtu jednog tobožnjeg kaštela, tj. pačetvorine s kružnom branič-kulom, što još treba arheološki istražiti.

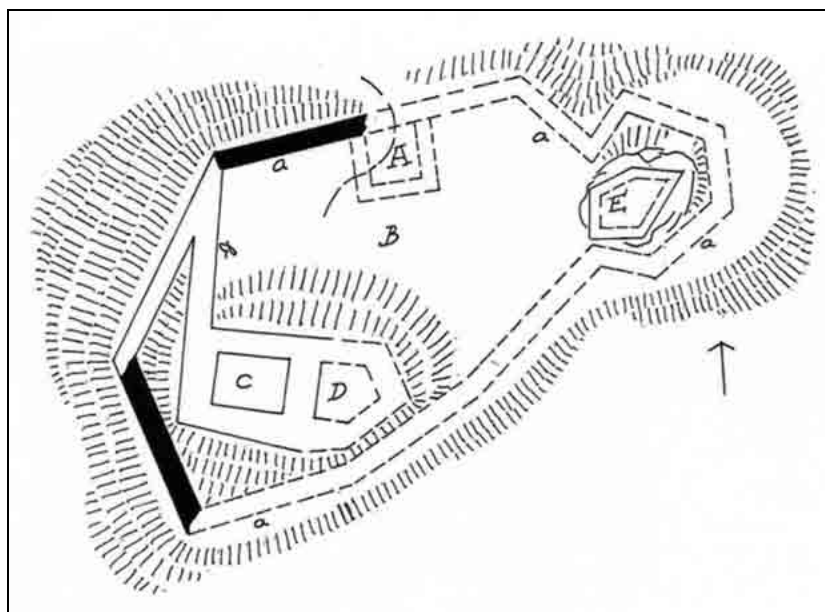
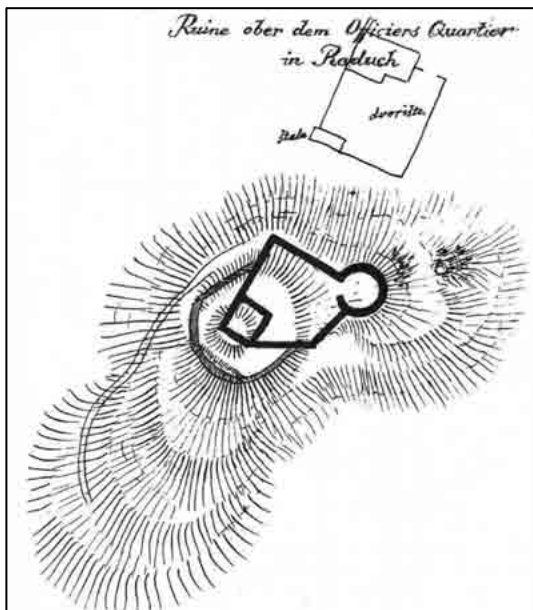
O Raduču piše Fras:⁴¹ *Raduč, poručnička straža ... s razrušenim gradom u blizini časničkog kvartira, izgrađenog 1776. Potpukovnik Kalinić imao je ovdje svoje zgrade, koje je 1776. prepustio eraru...*

³⁹ N. DRAŠKOVIĆ, 2008, 465.

⁴⁰ Dvojbena je lokacija Gajića gradine, a koju će zasigurno utvrditi daljnja istraživanja.

⁴¹ F. J. FRAS, 1988, 152.

Sl. 23/1. Utvrda Raduč, tlocrt (crtao: M. Sabljar oko 1830.)

Sl. 23/2. Utvrda Raduč, tlocrt (crtao: V. Henneberg, 1923.)

Raduč je tih godina posjetio i bojnič Sabljari (Sl. 23/1). Jednostavan je to tlocrt, kao da se radi o *pseudokaštelu* građenom oko 1500. godine na nevisokom brdu. Uz ovu, uvjetno rečeno, jezgru, prigradeno je ovalno podgrađe, i to bi bilo sve. Činjenica da se vrlo blizu, kojih dvadesetak metara udaljenosti nalazi *officiers Quartier*, govori da uzvisina s ovom gradinom nije nepristupačna, pa bi i odgovarala poziciji jednog kaštela.

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine pod brojem 21 donosi: *Radučka gradina: porušena, samo se vide tragovi zidova.*

V. Henneberg je snimio situaciju i tlocrt Raduča, ali je on pročitao nešto drugačiji tlocrt (Sl. 23/2). Njegov opis glasi: *...malo je ostalo. Osim 100 cm visokog ostatka zida, koji je još i danas obložen kvadrima, nema ništa osim temelja. Put ga vodi sa zapadne strane te obilazeći brdo dolazi do ulazne kule A. Na najvišem mjestu grada bila je četverokutna kula C, od koje su temelji posve očit. Čini se da je pred njom bila još prigradnja D, koja se teško, ali ipak raspoznaje. Prema tome bi C i D činili jednu tvrdnu zgradu sa šiljem okrenutim na istok. Ta je zgrada zidom b spojena na bedeme a. Nepravilna peterokutna kula E bila je podignuta na malom kamenom zaravanku koji je bio okružen gradskim bedemom. Ispod bedema, najprije je jedan manji pa još jedan prostraniji zaravanak poput kakvih terasa.... bunar je posve daleko od grada.*

Čini se da je ovaj grad za Krajine služio kao magazin za žito te je nastradao od požara jer se u zemlji objekta C nalazi mnogo pougljenjene pšenice. (Henneberg, 23. VII. 1923.).

Što dvojica gledaju, ne vide isto! Autor ovog rada smatra da je ovolika razlika u sagledavanju nevjerojatna, te da bi trebalo ponovo otići onamo, ako nema mina. Po njemu ovo bi ipak mogao biti stariji grad ili bar pozicija, sudeći po nadgrobnoj ploči u Senju i po zidanju kvadrima, što ih je još vidio Henneberg.

UDBINA (UDVINA)

Pozicije Krbave i Udbine su vrlo bliske, no svaka je od njih vrlo specifična za svoje doba nastanka. Krbava je očito vezana na starije doba od 11. do 13. st. Tada se u neposrednoj blizini našla krbavska katedrala s biskupskom palačom, a vjerojatno je ondje bilo i naselje Krbava.

Veličina, a valjda i smještaj, položaj *Karaule* očito nisu mogli odgovarati ratovanju 15.-16. st., tako da je osnovana, izgrađena nova utvrda na malo izdvojenom obronku, koja je nadzirala sjevernu stranu Krbavskog polja i put prema prijelazu preko Plješivice. Ovaj je obronak na južnoj strani spojen sa zaravnjenim terenom, na kojem se razvilo naselje Udvina, kasnije Udbina.⁴²

⁴² M. KRUEK, 1997, 100-108.

Sl. 24. Udbina, detalj karte M. Pagana iz doba oko 1530.

U sredini položaja Udbine uzdizala se branič-kula kružna tlocrta. Nedavna su iskapanja pokazala da je to prilično prostrana kula, unutrašnjeg promjera 683 cm, debljine zidova 230 cm, tako da je ukupni promjer bio 11,43 m. Zanimljiv je odnos debljine zida prema unutrašnjem promjeru (1:3). Posebno je zanimljivo da su te veličine izrazive u stopama (1 stopa = 1' = 32,5 cm) pa je njihov odnos 7':21'7". Ovo bi moglo ukazivati na stariji nastanak branič-kule Udvine odnosno da je nisu gradili Turci. Uokolo je na položaju ove utvrde bilo još dosta zidova, a na nekima od njih vidi se da su zidani spolijima, koje potječu vjerojatno s ruševina katedrale, biskupskog dvora, franjevačkog samostana i sl.

No, krenimo od starih crteža i planova. Udbina, prije nego su je zauzeli Turci, prikazana je kao mali crtež na Paganovoj karti dijela Dalmacije oko Zadra iz doba oko 1525. godine (Sl. 24). Ondje je moguće naslutiti kaštel Udvinu s naseljem okruženim zidinama što čak može odgovarati istini.

Najstariji plan, poznat autoru, bio je onaj iz 1699. grofa Marsillija iz Arhiva u Bologni (Sl. 25/1) koji je ustvari prijedlog utvrđivanja Udbine nakon protjerivanja Turaka. Uz plan je dano i podulje objašnjenje, koje je nažalost nečitko. Ovaj je plan najvjerojatnije najbliži stanju utvrde Udvine na kraju turskog gospodstva u Krbavi. Gledajući nacrt stare jezgre, očit je tlocrt kaštela iz doba oko 1500. godine, čak možda nešto i nešto starijeg. Debljina zida kule u sredini tlocrta, koja je značajna, možda više odgovara jednoj baterijskog kuli nego branič-kuli, dakle prije svega vojnoj namjeni. Okolni je prostor ograđen očito tanjim zidinama, s jednom kulom kružna tlocrta, utvrđenim ulazom i još nekim objektima, vjerojatno pomoćne namjene. Prostor okružen, bar kako je to grafički prikazano, palisadama na način baroknih utvrda-bastiona, vjerojatno je trebao odgovarati naselju Udbini.

U sredini utvrde oko kule su izvedene tri debele zidine, koje po svojoj prilici već odgovaraju bastionskom načinu gradnje za odolijevanje vatrenom oružju, sigurno u kombinaciji sa zemljanim nasipima. Preostale su zidine tanke i očito su više ograda nego ozbiljna zapreka artiljeriji. S donje strane kao da je kašteloidna utvrda otvorena, čemu može biti razlog jača, nepristupačna strmina i nemogućnost napada neprijatelja s te strane.

Nacrt iz 1740. godine baruna Hollsteina vrlo precizno (tehnički!) naznačuje udbinske utvrde, a oko centralne kružne kule crta dvostruki zid: no, to kao da je kopija Marsillijeve nacrt iz 1699. godine, ali *poboljšan* s nerazumijevanjem. On dvostruku crtu Marsillijeve bastionske kurtine tumači kao dvostruku zidinu, što ne stoji. Schernding 1790. i Sabljar oko 1830. godine (Sl. 25/3,4) vjerojatno crtaju pravo stanje stvari udbinske utvrde: zidine se ne održavaju i one polako nestaju.

F. J. Fras⁴³ se vrlo opširno pozabavio Udbinom i njezinim povijesnim znamenitostima. *Još uvijek postoje čvrste ruševine gorskog grada, veliki zidovi, tornjevi, dosta rovova... kazuju nekadašnju veličinu i važnost ovog naselja. Podrijetlo te vrlo stare građevine ne može se razjasniti... Jedni građevinu pripisuju Rimljanima, drugi nekom ilirskom kralju. Ipak je očito da čitav taj sklop nije izgrađen najedanput, nego u više razdoblja. Okrugli je toranj bio najviša zgrada u cjelini. Kako se čini, to je zajedno s trostrukim bedemima i najstariji dio. Ti se dijelovi razlikuju od drugih posve osobitim načinom gradnje i iznenađujućom čvrstoćom. Kad su Turci godine 1460. osvojili grad izgorjela je lijepa katedralna crkva Krbavske biskupije. Ruševine su iskoristili Turci gradeći vanjski nasip oko udbinske utvrde, koja je time mnogo uvećana. Ovaj se zid lako razlikuje od drugih, a jako je i oštećen. U njemu se mogu naći razbiti kameni ukrasi kao i u ruševinama crkve na Kalauriji, koji dokazuje da su odande uzeti. Dakle, čini se da su Turci dograđivali i kaštel na Udbini. Fras, međutim spominje i mnoge turske kule u okolici Udbine.*

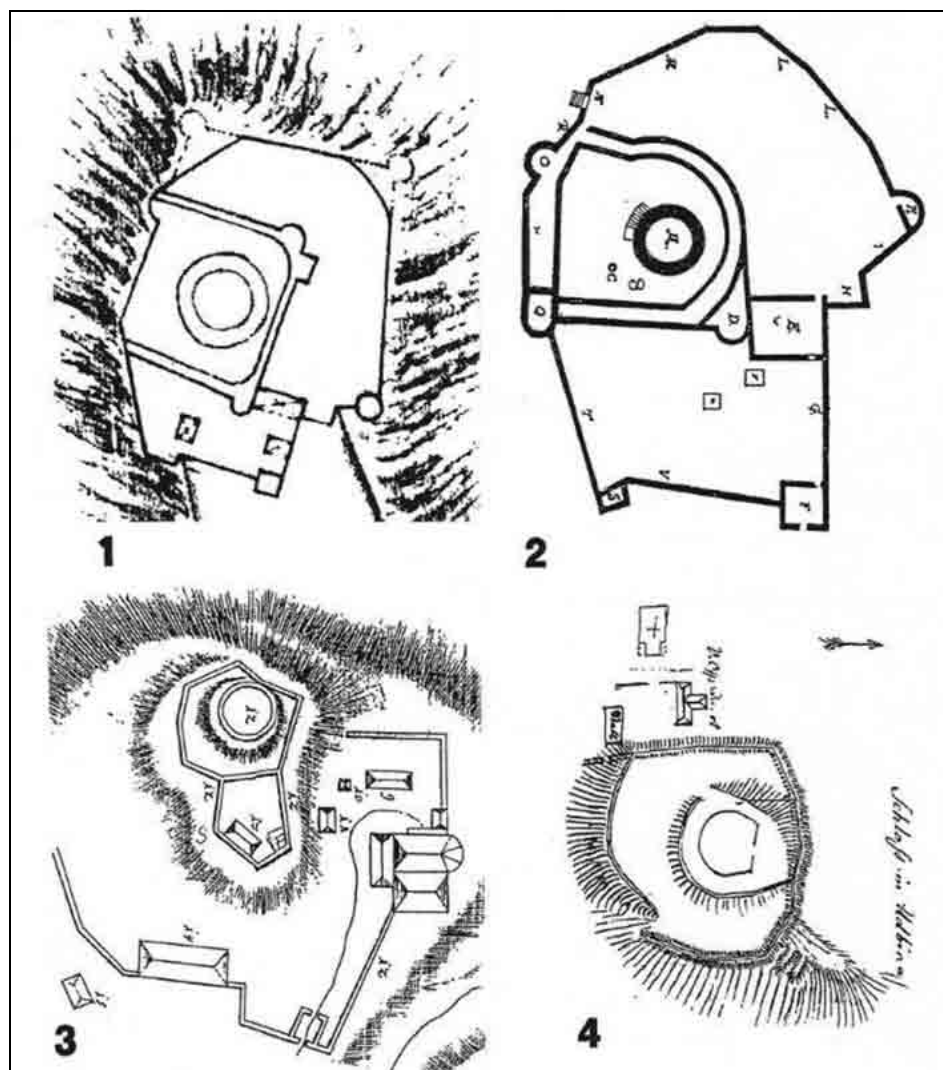
Popis povijesnih građevina iz 1900. godine začudo ne pozna udbinsku utvrdu.

G. Szabo⁴⁴ donosi Hollsteinov tlocrt iz 1740., ali samu utvrdu ne objašnjava niti je istražuje.⁴⁵

⁴³ F. J. FRAS, 1988, 137-141.

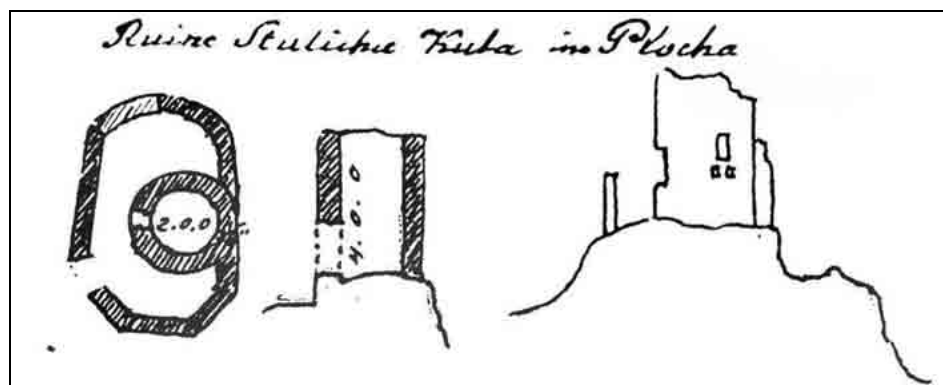
⁴⁴ G. SZABO, 1920, 206,208.

⁴⁵ Godine 2008. arheologinja Tatjana Kolak sa suradnicima istraživala je teren udbinskog kaštela na prostoru branič-kule te na prilazu kaštela T. KOLAK, 2008, 467-468. Pri tom su nađene veće količine keramike, željeznih predmeta i stakla, nagorene drvene grede te dvije kamene topovske kugle. Tatjana Kolak smatra da najstariji nalazi potječu iz doba kasnog srednjeg vijeka i kasnije (17.-18.st.) te da se nije naišlo na turske slojeve. Došlo se i do podnice. Kula je temeljena na živom kamenu i ima ovalan tlocrt, tj. navedena su dva promjera: 686 i 737 cm. Debljina zida kule je

Sl. 25. Udbina, razni prikazi tlocrta utvrde tijekom stoljeća: 1. L. Marsilli; 2. I. F. Hollstein, 1740.; 3. A. Schernding, 1790.; 4. M. Sabljar, 1830.

oko 240 cm. Lica zida branič-kule nije mnogo ostalo, no na dva mjesta se naišlo na nešto tragova lica zida od klesanog kamena. Pri tome T. Kolak razlikuje dvije faze u gradnji: prvotna, srednjovjekovna s kvalitetnom žbukom i kasnije popravke lošijeg zidanja iz doba Vojne krajine. U donjem, još preostalom dijelu kule, nađeno je sedam pravilnih kružnih otvora promjera 10 cm koji su mogli služiti i za odzračivanje prostora.

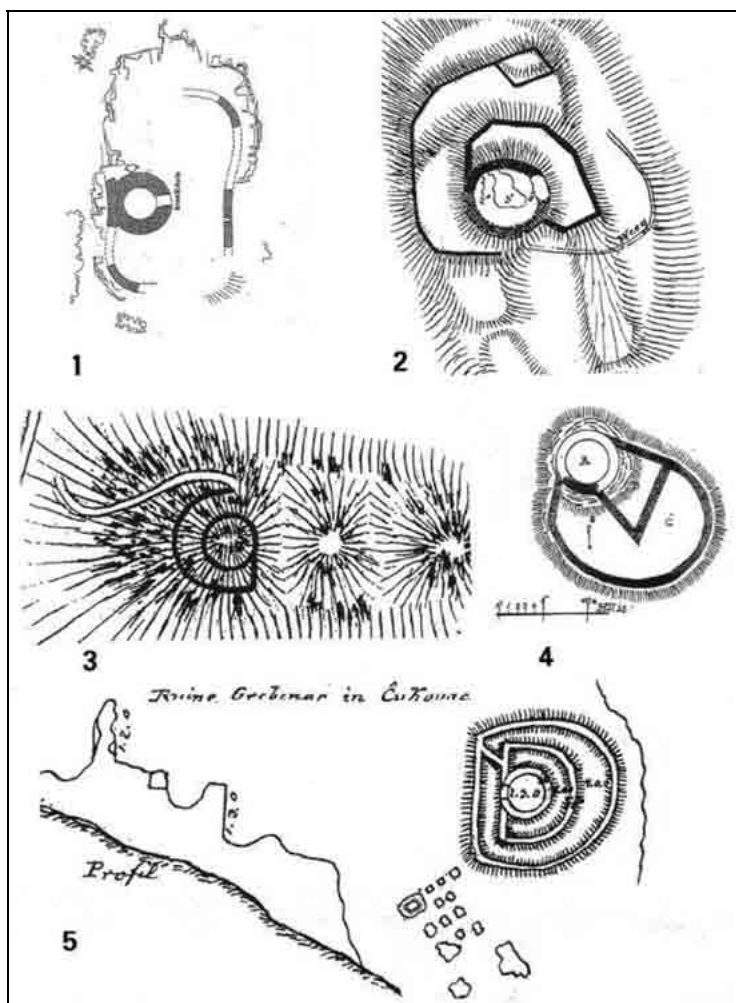
Sl. 26. Štulića Kulina, tlocrt i presjek (crtao: M. Sabljar 1830.)

C. TURSKE GRAĐEVINE SLOŽENIJE STRUKTURE

Autor polazi od jedne i danas sačuvane utvrde – Štulića kuline, koja je, čini se, inačica pseudokaštela iz doba oko 1500. godine (Sl. 26). Kula kružnog tlocrta smještena je s unutrašnje strane zidine, dok su zidine obuhvaćale dvorište zaobljenih uglova. Za obranu bi, prema renesansnim zasadama, više koristilo da je branič-kula smještena na jednom od uglova, kao što je slučaj kod kaštela. No, izgleda da je namjena ove, kao i većine turskih utvrda, bila prije svega zaštita od manjih grupa odmetnika, od okolna stanovništva, od Uskoka iz Senja. Ovakvih su značajki tlocrti Bogdanića, Smiljana, Spajića kuline, Grebenara, Ličkog Novog i još nekih (Sl. 27).

Štulića kulina je nažalost jedina preostala turska utvrda viša od njihovih temelja. Po toj kulini i zidinama oko nje možemo zaključiti da su im strukture ostalih turskih utvrda slične: radi se u biti o vrlo jednostavnoj arhitekturi, kvaliteta izvedenog zida je dosta slaba i gruba (npr. okviri vrata, prozora i sl.).⁴⁶ Branič-kula je na unutrašnjoj strani zidina koje su relativno tanke, a po odsustvu stilskih značajki moglo bi se reći da je to arhitektura na rubu ruralnoga. Uporabljjen je aršin veličine 75,77 cm koji inače upotrebljavaju osmanski građevinari, prema nekim povijesnim podacima vjerojatno je u gradnji dosta korišteno drvo pa i za utvrde. Autoru nije poznat u Lici i Krbavi ni jedan objekt razine Maškovića hana kod Biograda koja je vrhunska osmanska, iako

⁴⁶ M. KRUHEK, 1978, 4. u svojim je predavanjima konstatirao: Turski age i begovi grade svoje kule, koje su istodobno i granične obrambene pozicije i stambeni objekti svojih gospodara, no koje ni po čemu ne dosežu ni povijesnu ni arhitektonsku vrijednost ranijih objekata ove arhitekture.

Sl. 27. Neke razvijenije turske utvrde s kulom kružnog tlocrta: 1. Štulića kulina (Z. Horvat, 1977); 2. Bogdanić (M. Sabljari, 1830); 3. Smiljan-grad (Sabljari, 1830); 4. Spajića kulina – Zorojeva glavica (Henneberg, 1923); 5. Grebenar (Sabljari, 1830)

nedovršena arhitektura.⁴⁷ Čini se da jednostavna izvedba ovih građevina govori i o nižoj razini života te o potrebama zaštite tijekom svakodnevnog života očito puna opasnosti. Senjski su Uskoci izgradili Nehaj u isto doba kad i Turci većinu svojih utvrda, ali je vidljiva bitna razlika u kvaliteti izvedbe.

⁴⁷ I. PETRICIOLI, 1971, 379-380.

Prema morfologiji terena, Kurjak je nesumnjivo nekada bio srednjovjekovna plemenska utvrda, kasnije pregrađena za potrebe knezova Krbavskih (Sl. 12-14). Novi je vlasnik, navodno Kurtaga, na mjestu starog kastruma osnovao centar svog posjeda.⁴⁸ Niži je prostor mogao biti okružen zidinama te rabljen za gospodarske svrhe. Još niže u dolini, Sabljjar je zatekao i neke grabe i nasipe, valjda je ondje bilo naselje podložnika, reklo bi se *podgrađe*. Iako je to dijelom moglo biti naslijeđe starijeg života srednjovjekovne Hrvatske, novi je vlasnik za turske okupacije mogao prilagoditi staru poziciju za svoje gospodarske i slične potreba, dakako uz one obrambene. Zanimljiva je činjenica da je tijekom turskog razdoblja moglo biti i ovakvih naselja.

Veće turske utvrde su: Bogdanić, Grebenar, Lički Novi, Smiljan, Spajića kulina i Štulića kulina.

BOGDANIĆ

Utvrda Bogdanić nalazi se zapadno od Gospića, nedaleko od Muzeja Nikole Tesle, a iznad današnjeg sela istog imena. Opet se radi o tipičnoj *ličkoj* situaciji, o smještaju na izdvojeni humak, brdo, uzvisinu. Karakteristično je da se potok, koji teče u blizini a koji inače kod Gospića utječe u Novčicu, zove Bogdanica. Autor je 1977. godine obišao Bogdanić (ondje ga znadu kao *Panos*), no od zida i utvrde tom se prilikom nije pronašlo ništa.

F. J. Frasn ne spominje Bogdanić.

Bojnik M. Sabljjar je obišao ovaj lokalitet, skicirao tlocrt i situaciju, to je ustvari greben, koji teče u *ključ* s nekoliko vrhova (Sl.27/2). Samu utvrdu čini povećća branič-kula kružna tlocrta unutrašnjeg promjera 2°3' (= 470 cm), djelomično zaokružena zidinama. Osim toga, tu je još jedna zidina, možda bolje rečeno – ograda tankog zida. Do utvrde prilazi put do same kule, a čini se da je ondje bio i most sudeći po naznačenoj uvali pred samom kulom. Branič-kula je bila većim dijelom već razrušena.

Tlocrt Bogdanića crta i Henneberg, i ništa više. Njegov se tlocrt može usporediti sa Sabljjarovim, no dao nam je još jednu važnu informaciju, tj. da kula ima zid debljine 2 m.

U popisu povijesnih građevina iz 1900. godine pod brojem 5 za Bogdanić piše da se *fragmenti još raspoznaju*.

Usporedba tlocrta Bogdanića s nekim drugim turskim utverdama (prije svega Štulića kulinom i još nekim (Sl. 27/5) govori o istoj zamisli, istoj koncepciji i utvrde oko nje.

⁴⁸ F. J. FRAS, 1988, 143.

GREBENAR⁴⁹

Godine 1977. autor je tražio ovu utvrdu ali joj nije našao ni traga.

F. J. Frasn za Grebenar piše⁵⁰: *Kula, kapetanska postaja ... ondje su dvije razrušene turske utvrde, od kojih se jedna zove Kula (to je Široka kula) a druga Grebenar. Njih je 1689. godine osvojio general von Heberstein.*

Bojnik M. Sabljari crta na istom listu Grebenar in Čukovac, Batinića kulu, Lovinac kod Sv. Roka te Štulića (Sl. 27/5). Osim situacije Grebenara, Sabljari je nacrtao i presjek (pogled?) s nekim osnovnim mjerama. Jezgra Grebenara je kružna branič-kula, unutrašnjeg promjera 2°3', tj. 450 cm. Branič-kula je okružena dvostrukim zidinama,⁵¹ a sve skupa je na rubu strmine, vodotoka ili grabe. Tlocrt je vrlo zanimljiv te se uklapa u običaje gradnje *turskih kula*.

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine navodi Grebenar pod brojem 8: *Grebenar kod Repaca (Repca?) u Čukovcu (Kula) stare zidine. Postoje ruševine do temelja razorene. Govore da je turska gradina.*

R. Horvat spominje⁵² da je blizu Široke kule postojala utvrda Grebenar čije se ruševine vide i danas (tj. 1941. godine).

LIČKI NOVI

Nalazi se u selu Lički Novi, na ne odviše visokoj uzvisini, bez ostataka zida (Sl. 28). Utvrda je bila dosta pravilna tlocrta veličine 34/29 m te svojim tlocrtom donekle nalikuje onome Štulića kuline. Tlocrt Novog snimljen u doba oko 1700. godine, kao i onaj Sabljarov iz 1830. ponešto se razlikuju, no treba uzeti u obzir činjenicu da su Turci u ponovljenom napadu 1695. godine spalili Novi i razrušili ga. Stoga tobožnji Glavinčić 1696. godine spominje da je Novi *dok je bio u cvatu imao četiri zidine, a sad jedva viri van iz ruševina.*⁵³ Na jednom kraju se nekad uzdizala kružna branič-kula, unutrašnjeg promjera 530 cm a debljine zida 170 cm, pa bi vasnjki promjer bio 870 cm, što je 11 ½ turskih aršina. Sudeći po primjenjenoj turskoj mjeri nesumnjivo se radi o

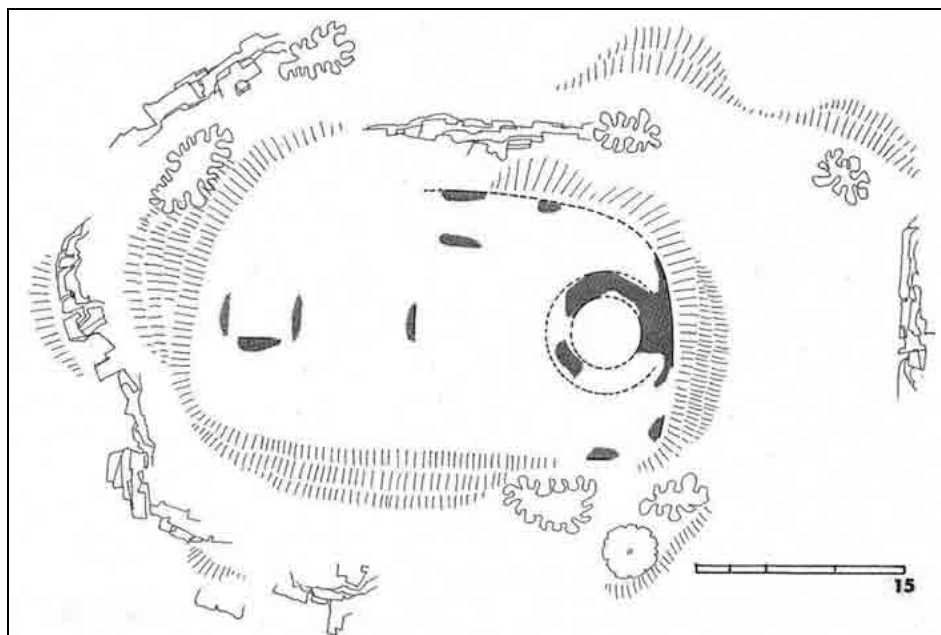
⁴⁹ Na karti burgova Enciklopedije Jugoslavije, uz lokalitet *Grebenar*, u zagradi piše Zubar gradina. Autor nigdje drugdje nije našao da Grebenar zovu i Zubarom, jedino V. Henneberg crta tlocrt Zubara, bez njemu poznatih popratnih podataka. Taj je tlocrt teško prisposobiti onome Sabljarovom: Hennebergov tlocrt odgovora jednom, gotovo ortogonalnom tlocrtu, za razliku od Grebenara, koji je potpuno drugačiji. Arheologinja Tatjana Kolak koja dobro poznaje teren zna da se Grebenar nalazi na donjem dijelu strmine gotovo već u polju, podno brijega Zubara na vrhu kojeg se nalazi prapovijesno gradinsko naselje.

⁵⁰ F. J. FRAS, 1988, 159.

⁵¹ Možda su to bili i zemljani nasipi?

⁵² R. HORVAT, 1941, 160.

⁵³ M. BOGOVIĆ, 1991, 125.

Sl. 28. Utrda Lički Novi, situacija (crtao: Z. Horvat, 1979.)

turskoj građevini. Na prostoru ove utvrde, sudeći po tragovima, bilo je još zgrada, no dalje od ove konstatacije bez arheologije ne bi trebalo ići.

F. J. Fras tek usput spominje⁵⁴ da se *ovdje također nalaze ruševine krajiške utvrde i crkve*.

Bojnik M. Sabljar snima situaciju Novoga i župne crkve uz nju, ali vrlo shematski (Sl. 29/1).

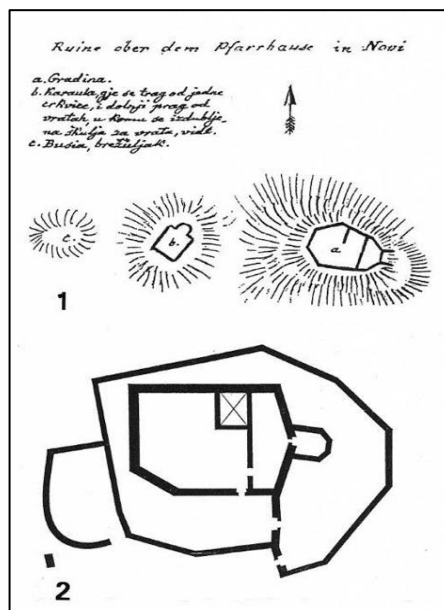
Popis povijesnih građevina iz 1900. godine spominje stare zidine te da se samo raspoznaje temeljni zid *a narod se ne sjeća kad su zidine grada postojale*.

G. Szabo u svojim *Starim gradovima*⁵⁵ donosi tlocrt Novog po originalu u Bečkom ratnom arhivu, no kao da je to neki drugi grad (Sl 29/2). Ono što su stari autori očitali kao kapelu, autoru ovih redova je na terenu izgledalo kao baterijska kružna kula. Novi je Turcima jedno od najvažnijih naselja i nije na mjestu pretpostavka kapele u njihovoj utvrđi. Očito su i Turci imali svoje načine gradnje utvrda, ali ovdje, u Lici i Krbavi ipak nije bilo snažnih osmanskih tvrđava kakve su bile u Cetinu, Peći, Stijeni i Bihaću na Bosanskoj krajini.

⁵⁴ F. J. FRAS, 1988, 157.

⁵⁵ G. SZABO, 1920, 204.

Sl. 29. Utvrda Lički Novi, situacija: 1. M. Sabljjar, 1830. godine; 2. Beč, Ratni arhiv, 1700.

SMILJAN

Na Državnoj karti označeno brdo Vekavac u blizini sela Smiljana, ali oznake da se ondje nekada nalazio stari grad Smiljan – nema.⁵⁶ Prepoznaju se tri vrha u jednom pravcu kao na Sabljjarovoj skici. Najviši vrh nosi oznaku 688. Nažalost, na samoj poziciji nije uočeno ništa tragova.

F. J. Fras⁵⁷ piše: *Smiljan je kapetanska postaja Smiljanske kumpanije. Ondje se nalaze ruševine grada zvanog Krčmar (vjerojatno su ga gradili Grci). Nešto dalje na brdu Vekavac nalazi se druga ruševina, zvana Smiljan. I Smiljan, kao i Bužim i Trnovac, koji su ugalvnom bili posjed turskog age Rizvana Senkovića osvojio je knez Jerko pl. Rukavina 1686. god.*

Bojnik M. Sabljjar crta ruševine iznad Smiljana (Sl. 27/3). Karakteristična su tri vrha u jednom pravcu, a na prvom od njih je nacrtan tlocrt jedne jednostavne utvrde s kružnom branič-kulom i polukružnim zidovima. Do kule vodi put tako da je jasno pokazano gdje je bio ulaz. Zanimljiv je način crtanja: najprije je prikazan oblik terena, a onda je na prvom vrhu nacrtan tlocrt preko već nacrtanih smjerova pada terena. Sve skupa je dosta shematski ili kao da je tlocrt pokušaj rekonstrukcije.

⁵⁶ Stari grad Smiljan nalazi se na najjužnijem vrhu Vekavca koji je i najniži i vrlo krševit, pozicija je odmah iznad kuća. Mještani vrh nazivaju Smiljan a dio sela se i naziva Varoš.

⁵⁷ F. J. FRAS, 1988, 157-158.

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine kao da potvrđuje Sabljarevo crtanje: *razrovani su temeljni zidovi!*

Hennebergov je tlocrt vrlo jednostavan: on je vidio kulu poligonalna tlocrta, iako se u njemu može prepoznati nešto od Sabljarova viđenja. Henneberg je valjda vidio tek jadne ostatke zida jezgre, te ih crta bez pokušaja iznalaženja realne debljine zida.

O Smiljanu možemo suditi tek po Sabljarovu tlocrtu koji pokazuje značajke grupe turskih utvrda tipa Štulića kuline. Kružna je branič-kula okružena zidinama tako da je većim dijelom unutar dvorišta (Sl. 27/3). Ovakva pozicija branič-kule više vodi računa o stanovanju nego o ozbiljnim obrambenim razlozima (kao kod renesansnih kaštela).

SPAJIĆA KULINA (Na Zorojevoj glavici kod Pavlovca)

Ovu kulu ni njezinu poziciju autor nije uspio pronaći.

F. J. Fras⁵⁸ opisujući Pavlovac spominje dvije *gradine* koje se zovu Šupljara i Zorojeva glavica – i ništa više.

Bojnik M. Sabljar ne spominje ovu kulinu.

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine pod brojem 25 piše: *Pavlovac; više kuća Zorojevih su stare zidine. Porušene sasvim, samo se vide mjestimično tragovi zidova.*

V. Henneberg 1923. godine crta tlocrt (Sl. 27/4): kula (A) kružna tlocrta smještena je na kamenu liticu. Uz nju je priključen objekt (B) vjerojatno stambeni, dok ovalna zidina zatvara dvorište (C).

ŠTULIĆA KULINA

Nedaleko od Ploče u Lici spominje se nekoliko turskih kula, no najbolje je sačuvana Štulića kulina. Bez obzira na ono *kulina*, ona je okružena i zidinom što podsjeća na tlocrte tobožnjih kaštela iz doba oko 1500. godine. Međutim, samo podsjeća jer je kula kružna tlocrta postavljena na sredinu tlocrta jezgre (Sl. 27/1), i to na unutrašnju stranu. Sam tlocrt zidina nije uglat, već zaobljen i to, čini se, bar na dva mjesta. Druga dva ugla više ne postoje, srušeni su, tako da se bez iskapanja ne može znati prava istina. Zidine su debele tek 87 cm. Osim jedne puškarnice (Sl. 30) nema nikakvih drugih sačuvanih pojedinosti. Kula ima kružni tlocrt unutrašnjeg promjera tek 360 cm, sačuvana je do visine od 8 m i dosta oštećenih zidova. Na kuli ima nekoliko malih prozora, primitivno, rustikalno izvedenih. Inače, kula je imala tri kata, a ulaz je bio na 2. katu. Vrata su izvedena na srednjovjekovni način s kamenim dovratnikom i s dvije kamene konzole

⁵⁸ F. J. FRAS, 1988, 153.

Sl. 30. Štulića klina, puškarnica u vanjskom zidu (foto: A. Birin, 2013.)

Sl. 31. Štulića kulina, ulaz u branič-kulu na 2. katu (foto: Z. Horvat 1977.)

ugrađene ispod praga, očito za pokretni most ili za kvačenje ljestava. Iznad nadvratne grede nazire se otvor koji je mogao poslužiti za prolaz lanca s kojim je dizan i spuštana most (Sl. 26, 31). Most je pak mogao biti spojen na stražarsku stazu na zidini uz koju je kula bila izgrađena. Napominje se da se tlocrt Štulića kuline javlja kao inačica kod više ličkih turskih utvrda (Sl. 27/1).

F. J. Fras⁵⁹ nabraja turske kule kod Ploče: Štulića kula, Batinića kula i Čablića kula, sve kao ruševine, i to je sve.

Bojnik M. Sabljari crta tlocrt Štulića kule, presjek kroz branič-kulu i pogled na nju (Sl. 26). Iako je jasno da se radi o ruševini, dan je tlocrt cijele utvrde koja ima dva susjedna ugla izvedena kao poligon, a druga dva zaobljena. Prema Sabljari unutrašnji je promjer branič-kule 2° (hvata), tj. oko 360 cm, a kula je visoka 4° (hvata), tj. nešto preko 7 m. Na pogledu kule dan je važan podatak: ulaz je povišen, ima dvije konzole za pokretni most ili sličnu konstrukciju, a otvor vratiju je pravokutan, što sve odgovara stvarnosti.

Na popisu povijesnih građevina iz 1900. godine Štulića kula je određena kao *ruševina*.

Henneberg niti crta, niti spominje Štulića kulinu.

D. DUBIOZNA ARHITEKTURA

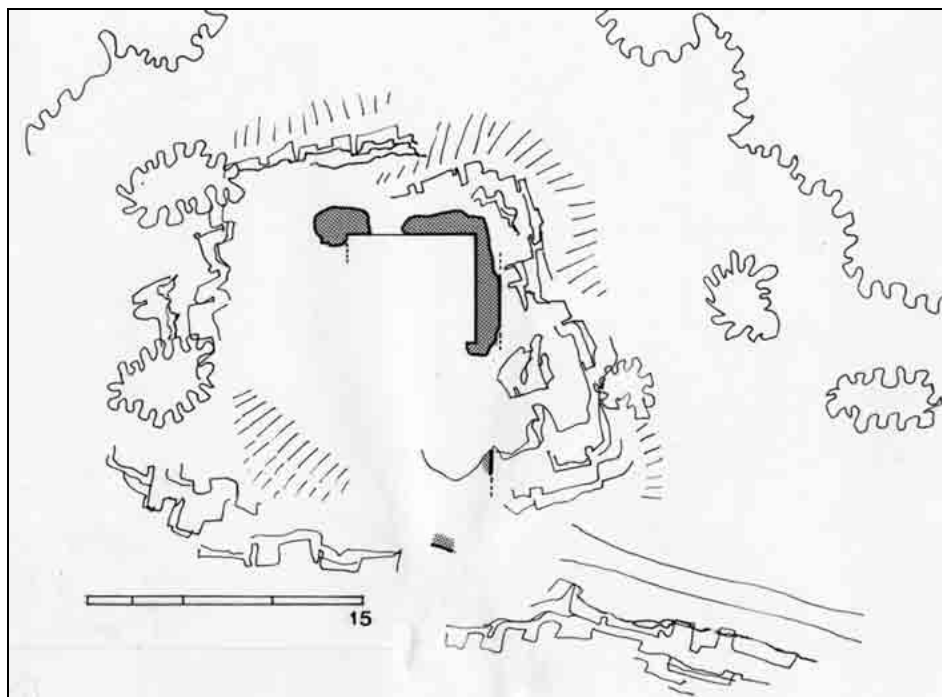
Kod nekih starih građevina nije jednostavno odlučiti se tko ih je i kada gradio, hrvatski srednji vijek ili Turci, npr. to su Stari, Pusti ili Suhi Perušić, Barlete, Bilaj, Medak, Ostrovica Lička.

Na terenu je ostalo premalo tragova za bilo kakav siguran zaključak. Pouzdano je jedino da su ovi gradovi i utvrde bili i u turskoj uporabi. Ovom se prigodom autor bavio samo nekima od njih koji su znakoviti svojim položajem ili oblikom. Neki se od njih spominju i prije turske okupacije Like, kao npr. Ostrovica Lička koja je imala tipičnu rodovsku poziciju i koja je zasigurno građena u hrvastkom srednjem vijeku. Ostrovica je živjela i u tursko doba, ali što su oni ovdje izgradili potpuno je nevidljivo i nejasno. Od Starog, Suhog Perušića preostao nam je tek trag vanjskog obrambenog zida pravilna tlocrta, na izrazito stražarskoj poziciji. Svojim pravim tlocrtom podsjeća na vojni logor, građen već pri kraju turske vlasti. Slično je moglo biti i kod vrlo bliskog Prozora (Pogledala) uz put prema Korenici kod Homoljačkog prijevoja.

BARLETE (*Velika i Mala županska gradina*)

Barlete ili Velika i Mala županska gradina dvije su utvrde na dva susjedna stjenovita vrha. Ono *Županska* u ovim sintagmama tek je novije (?) ime po obitelji koja ima svoje kuće u podnožju ova dva vrha. Barletu nalazimo na Paganovoj karti oko 1525. godine.

⁵⁹ F. J. FRAS, 1988, 151.

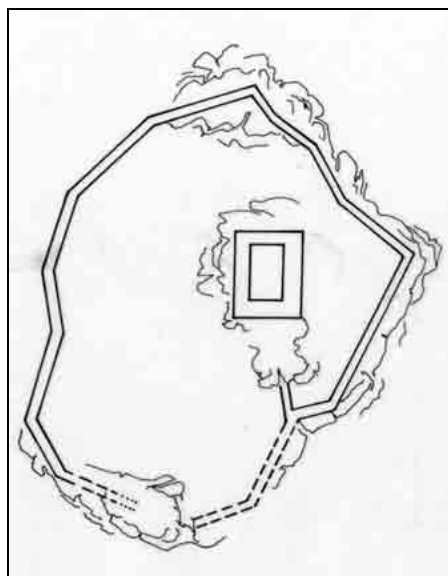

Sl. 32. Barlete, Velika županska gradina, situacija (crtao: Z. Horvat, 2013.)

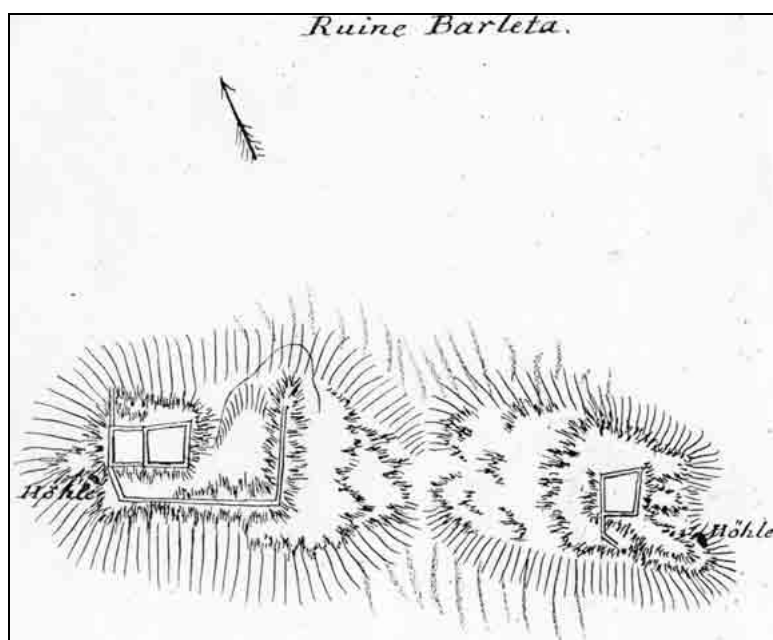
Veliki župansku gradinu danas čini tek nešto ruševna zida jedne pravokutne branič-kule, veličine 960/883 cm, sagrađene na živoj stijeni (Sl. 32). Uz nju je nešto niže mali zaravanak te nešto zida. Ako je vjerovati arhitektonskoj snimci V. Henneberga cijeli je vrh bio okružen zidom (Sl. 33). M. Sabljar, koji je Barlete obišao 100 godina prije V. Henneberga crta manje zidova na situaciji i ne označava koje je od njih Mala a koja Velika (Sl. 34). Pozicija bi još mogla biti ona rodovskih utvrda.

Iako se u onome što se može vidjeti na Velikoj županskoj gradini prepoznaje burg s početka 15. st. s debljinom zida od 130 cm zidanog povećim donekle priklesanim komadima kamena, pozicija bi mogla biti starija. Nešto je niže oveća zaravnata površina bez vidljivih tragova bilo kakva zida.

Mala županska gradina zauzima daleko manji prostor i prema Hennebergovom tlocrtu čini se da je u sredini bila branič-kula kvadratna tlocrta, veličine 910/870 cm s moguće nižim stambenim dijelom te vrlo skučenim dvorištem, sve na omanjem stjenovitom vrhu. V. Henneberg spominje i gradnju

Sl. 33. Barlete, Velika županska gradina (crtao: V. Henneberg, 1936.)

Sl. 34. Barlete, situacija obje utvrde (crtao: M. Sabljar 1830.)

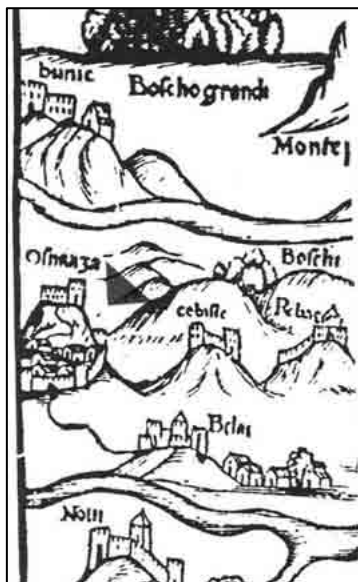
velikim kvadrima. Zanimljivo da su kule obje Županske gradine gotovo u centimetar jednake veličine tlocrta. Znači li to da su obje izgrađene istodobno?

Pitanje na koje je teško naći odgovor: što je tu sagrađeno u doba osmanske vlasti? Jedna od mogućnosti jest da su Turci podigli Malu župansku gradinu, ili jednu od njih, s obzirom na to da M. Pagan spominje samo jednu Barletu. No i to je upitno. Turski povijesni izvori, međutim, spominju vojnu posadu u Barletama, pa bi po toj logici ondje moglo biti i nešto njihove građevne djelatnosti.

BILAJ

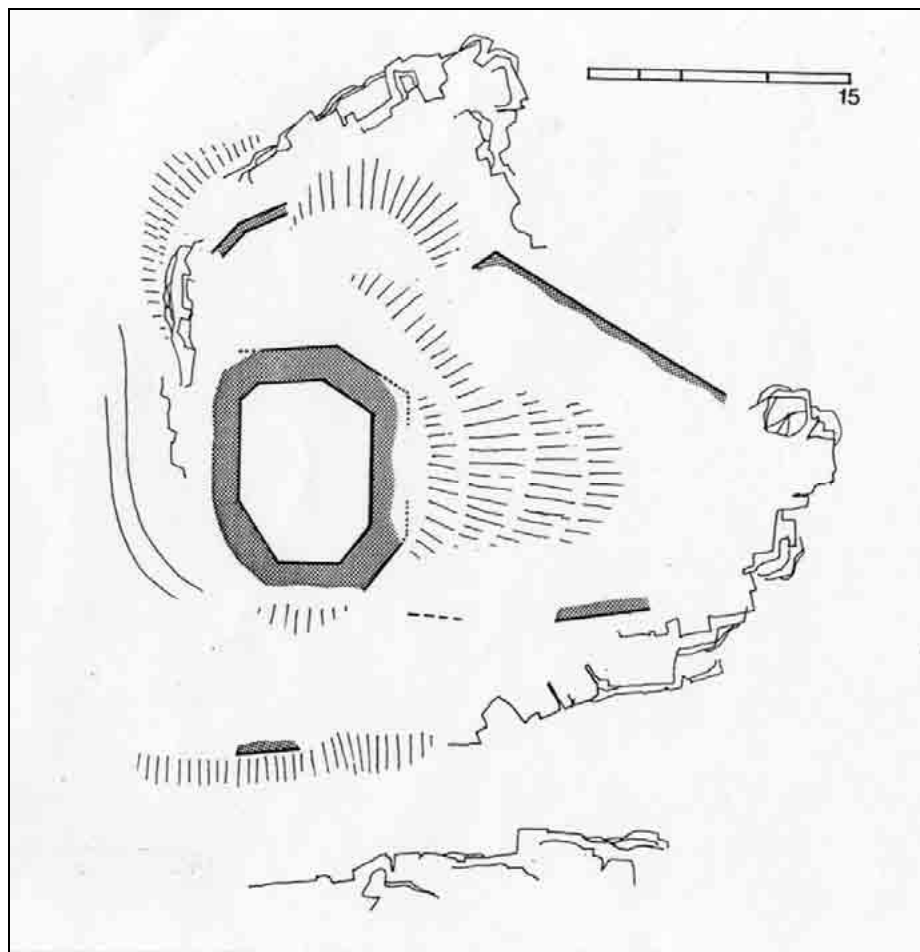
Situacija Bilaja i nalazi na terenu (tlocrt, način zidanja) određuje njegov nastanak s početkom 15. st.⁶⁰ No, sam položaj mogao je biti nastanjen i ranijih stoljeća. I M. Pagan na svojoj karti crta Bilaj (Sl. 35) kao značajnu građevinu s naseljem u podnožju.

Ne tako davno se uzdizao dio zida osmerokutne kule Bilaja (Sl. 36), ali se i on tijekom prve polovice 20. st. srušio. Na terenu, na uzdignutoj kamenoj hridi, još se raspoznaju temelji osmerokutne branič-kule te nešto okolna ziđa (70 cm debljine!), po kojima se ne može gotovo ništa zaključiti o cjelovitom tlocrtu prvotne utvrde.

Sl. 35. Detalj Paganove karte iz doba oko 1530. godine: na karti obratiti pozornost na utvrde: 1. Bilaj; 2. Bunić; 3. Ostrovica

⁶⁰ Z. HORVAT, 2007, 34.

Sl. 36. Bilaj, situacija utvrde (crtao: Z. Horvat, 1977.)

Kod *Pseudo-Glavinića* 1696. godine⁶¹stoji: utvrda Bilaj se smjestila na lijepom brdu i bila je nekoć rezidencije neke plemićke obitelji, što pokazuju elegantne izrade prozora i pragova. Nalazi se u sredini Ličke županije. Otuda možeš baciti pogled na sva okolna okolna ravna polja, sve do velebitskog gorja. Sa strane ga oplakuje Lika, a sagrađeni most pruža suhi prijelaz preko rijeke. Za vrijeme Turaka most je čuvan iz drvene kule koja je ostala podignuta da spriječi prolaz naših vojnika. Njemu nasuprot s istoka su Ribnik i Rebren.

⁶¹ M. BOGOVIĆ, 1991, 123.

Za Frasa⁶² je to *župno selo... 150 kuća i 514 stanovnika. Smješteno je pod razrušenim gorskim gradom Bilajom, koji je 1689. godine osvojio karlovački general von Herbertstein. I to je sve o Bilaju, očito je već tada bio prilično razrušen. Međutim, važan nam je podatak ostavio I. Devčić.⁶³ branič-kula mu je bila osmerokutna. Szabo i Henneberg koriste međutim stari tlocrt iz doba oko 1700. godine, na kojem je bilajska kula bila peterokutna.⁶⁴*

U popisu povijesnih građevina iz 1900. navodi se *Bilaj (je) tvrđa (od koje stoje) ostatci stare tvrđave vojničke.*

S obzirom na osmansku vlast u Lici, očekivao bi se i njihov doprinos gradnji, no to na terenu nije prepoznatljivo. Za njihovu uporabu Bilaja govori *Pseudo-Glavinić* da su Turci *ispod Bilaja* imali drvenu kulu za čuvanje mosta preko rijeke Like. Njihova je nazočnost neupitna, no materijalnih je tragova, onih vidljivih, i ovdje malo.

BUNIĆ

U samom Buniću, na strmini iznad ceste, pozna se položaj nekadašnje buničke utvrde, zarasle u trnje i draču. Malo tragova ziđa govori da je ondje bilo nešto sagrađeno, ali ne dovoljno da bi se nacrtao tlocrt ili zaključilo više o dobu nastanka. M. Pagan je na svojoj karti oko 1525. godine nacrtao i Bunić, nažalost na samom rubu karte, no ipak dovoljno kao potvrda njegova postojanja i položaja (Sl. 35).

Pseudo-Glavinić 1696. godine⁶⁵ piše: Nema u njoj (Krbavi) žitelja osim straže naših krajišnika koji naizmjence drže stražu u tim utvrdama ili kaštelima: Udbini, Pišaću i Buniću.

F. J. Fras⁶⁶ godine 1835. opisuje Bunić kao *posve razrušenu gradinu (kulu), koju su sagradili Turci.* Nakon odlaska Turaka ondje neko vrijeme borave bunički zapovjednici, sve dok vojnik Laudon nije izgradio novu rezidenciju za zapovjednike. Očito da im sama utvrda nije pružala zadovoljavajući smještaj.

Turci su najvjerojatnije koristili stariju srenjovjekovnu hrvatsku utvrdu, možda je koliko- toliko prilagodio svojim potrebama. Onuda je prolazio put iz Like i Dalmacije prema sjeveru i zapadu, a položaj utvrde u Buniću bio je povoljan za kontrolu prometa.

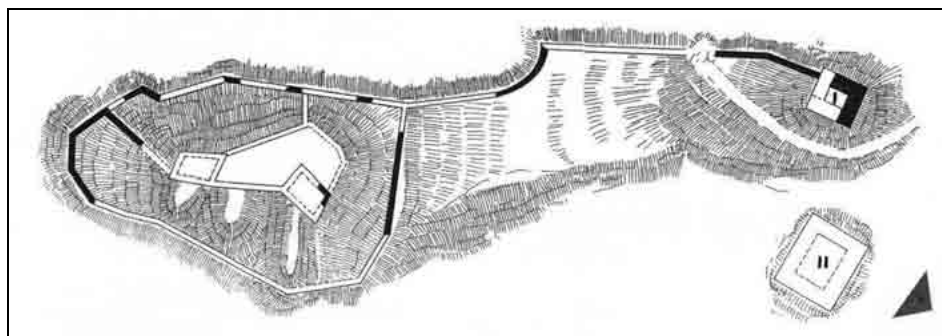
⁶² F. J. FRAS, 1988, 154.

⁶³ I. DEVČIĆ, 1895, 11.

⁶⁴ G. SZABO, 1920, 204.

⁶⁵ M. BOGOVIĆ, 1991, 125.

⁶⁶ F. J. FRAS, 1988, 173.

Sl. 37. Ostrovica Lička, situacija: 60 m u smjeru trokuta nalaze se ostatci još jedne kule (crtao: V. Henneberg, 1937.)

OSTROVICA LIČKA

Danas je Ostrovica Lička tek pozicija na tri kamena vrha, s jedva nešto zamjetnih tragova zida te selom istog imena pod njom. Do grada, burga, kastruma vodi djelomično vidljiv stari put (srednjovjekovni? turski?, misli autor ovog članka) popločan kaldrmom. Nažalost, od utvrde je danas ostalo tek toliko zida da svjedoči njegovo postojanje.

V. Henneberg je 1924. godine snimio tlocrt Ostrovice Ličke koji je još očito bilo moguće snimiti te još dvije branič (?) kule (Sl. 37). Jezgra ovog burga imala je približno *bedemasti* tlocrt, kao neki drugi slični burgovi (Komić, Ostrovica Buška, Modruš). Na tlocrtu jezgre su nacrtana dva objekta, možda branič-kula i palas. Vrh s jezgrom je po Hennebergu okruživao još jedan prsten zidine. Međutim, uz to dvije kule debelih zidova čuvale su dva susjedna niža vrha, od kojih je ona bliža usto bila povezana zidinom s glavnim dijelom burga. Ispod ove kule nacrtan je prilaz. Henneberg je naslutio postojanje još jedne veće kule, pravokutna tlocrta i debljih zidova. Fotografije Henneberga u Fototeci Ministarstva kulture u Runjaninovoj ulici u Zagrebu pokazuju pravo stanje zidova Ostrovice (i onda ga je bilo malo sačuvano). Snimci pokazuju, bez obzira na male količine sačuvana zida, da je zide jezgre kvalitetno zidanom priklesanim komadima kamena onako kako se to činilo u 13.-14. st., za razliku od onog okolnog zida, koje je zidano kasnije kamenom lomljenjakom i dosta nepažljivo.

Laszowski opisuje ostatke Ličke Ostrovice dajući i neke dimenzije, pri čemu je možda najvažnija debljina zida jezgre:⁶⁷ oni su debeli 70 cm, a

⁶⁷ E. LASZOWSKI, 1941, 44.

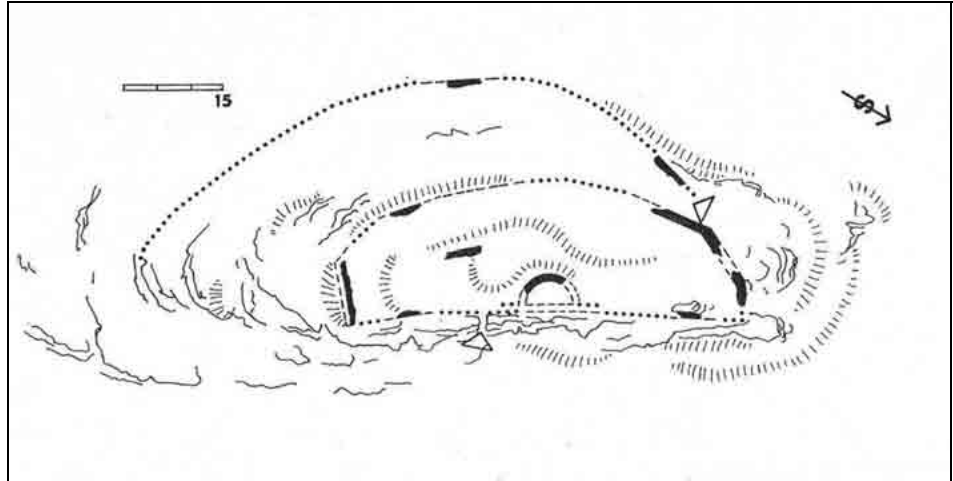
zidine vanjskog prstena 120 cm. Ove veličine odgovaraju i vjerojatnom vremenu nastanka (13. – 14. st.), a vanjski tijekom 15. st., pa i nešto kasnije.

Nekada se na Ostrovici nalazilo tursko naselje sa šezdesetak kuća, pa je moguće da su one dvije udaljenije kule građene nakon turskog osvajanja Like, dakle tijekom 16. st. M. Pagan je prije 1527. godine nacrtao kartu okolice Zadra i Šibenika s burgovima, kaštelima i naseljima, pa i one udaljenije od mora. Lika je prikazana do Ličke Ostrovice, i to tako da okvir karte presijeca jedan, istina manji, dio (Sl.35.). Vrh zauzima omanja utvrda, jedna kula i nešto ziđa, a niže je naselje okruženo zidinama i kulama. Iako je karta nacrtana shematski, važniji gradovi, npr. Zadar, Šibenik, Nin, Knin itd. nacrtani su ipak tako da odgovaraju realnosti. Pogleda li se Hennebergovo viđenje ostataka Ostrovice vidi se da Pagan ipak crta, iako shematizirano, mogući izgled stanja u naravi. Pagan crta put koji vodi do ulaza u Ostrovicu! No, radi li se tu o hrvatskoj ili turskoj Ostrovici? I koliko su Turci, naslijedivši Ostrovicu, dodali/dogradili svoga? Šezdeset turskih kuća nije malo, no ako su bile drvene, ne može se očekivati nikakvih tragova, osim ako nam jednog dana pomogne arheologija.

PODLAPAC (LAPAC)

Gradina Podlapac smještena je na sam vrh ovisokog grebena, koji je na istočnoj strani vrlo strm, gotovo okomitih kamenih litica, dok je na zapadnoj relativno blaga padina. Tlocrt Podlapca ponavlja sliku konfiguracije terena te je položen uz samu strminu, olakšavajući obranu s te strane (Sl. 38). Na zapadnoj su strani dvije zidine, od kojih ona unutrašnja omeđuje prostor ovog burga, dok je vanjska dulja i zaokružuje podgrađe. Branič-kula je izgrađena točno u sredini gradine, na samom rubu strmine. Uz nju je bio ulaz u burg kroz uski procjep u živoj stijeni (jedva 50 cm širok), no od samog ulaza i zidine nije ostalo gotovo ništa. Branič-kula na unutrašnjoj strani ima tlocrt kao veliko slovo D, debljina zida joj je 140 cm. Obodne zidine su slabo sačuvane i relativno tanke, na mjestu gdje se to moglo izmjeriti iznose tek 100 cm. Same su zidine izvedene kao nit ravnih poteza, kao poligon. Uz zidine nije bilo, osim branič-kule, nikakve kule ili polukule. Unutar branjenog prostora, u tom plitkom, krševitom tlu, nema tragova nikakvih građevina, osim na jednom mjestu, uz mogući ulaz kraj branič-kule. Tu je mogao stajati palas kojeg crta M. Sabljar.

Prilaz Podlapcu nije težak. Put je mogao voditi kroz podgrađe, obilazeći unutrašnji grad sve do staze na samom rubu strmine i do procjepa u stijeni. Ovakav ulaz u Podlapcu zaista je bio ozbiljna zapreka napadaču, no moguće je zapitati se nije li postojao još jedan veći i lakši ulaz, vezan za

Sl. 38. Podlapac, situacija utvrde (crtao: Z. Horvat, 1989.)

podgrade. Podgrade je svojom veličinom omogućavalo stanovnicima Podlapca smještaj pomoćnih gospodarskih zgrada, radionica i spremišta, ali i kao zbjeg za okolno stanovništvo.

F. J. Fras⁶⁸ u opisu sela Podlapčec zna da je *na obližnjem brdu bio turski grad (sada su tu ruševine), koji se zvao Lapac, odakle je mjesto dobilo ime Podlapčec.*

Bojnik M. Sabljar crta tlocrt bez ikakvih detalja i objašnjenja terena, a pod imenom *Lapac grad iznad Podlapača.*

U popisu Povijesnih građevina iz 1900. godine pod brojem 67 piše: *Ruševina grada Lapca u občini Podlapača, koja je stara ruševina.*

G. Szabo⁶⁹ tek općenito kaže *da su u Podlapčecu ostaci castruma Podlapchec, koji je 1509. bio u vlasti Ivana Karlovića i Petra Zrinskog.*

RIBNIK LIČKI

Lički Ribnik je prema Hollsteinovu planu iz 1700. godine, imao tlocrt renesansna pseudo-kaštela, no krila su prema rijeci Lici bila još dodatno zaštićena jednostavnom zidinom. S obzirom na to da je Ribnik pao u turske ruke 1528. godine, možemo pretpostaviti njegov nastanak oko 1500. godine, a korijene mu tražiti u južnoj Hrvatskoj i Dalmaciji. Kaštel Ribnik je branio naselje na najužem mjestu zavoja rijeke Like, a naselje se sa crkvom nalazilo

⁶⁸ F. J. FRAS, 1988, 146.

⁶⁹ G. SZABO, 1920, 209.

u tom prirodno utvrđenom prostoru. Danas naselje ondje ne postoji, a kaštel, kao uostalom i cijeli prostor unutar zavoja Like, predstavlja arheološki rezervat

Pseudo-Glavinić 1696. godine⁷⁰ piše: *Ribnik je sa svih strana opasan zidom (?). Tvrđava i kule su srušeni... S istočne strane je bez ograde, a ulazi se na vrata koja vode prema staroj srušenoj crkvi... Još postoji sačuvan visoki toranj kraj džamije* – što izričito naglašava tursku nazočnost. M. Kruhek kaže da u latinskom originalu još piše da je Ribnik s tri strane bio okružen vodom rijeke Like.

F. J. Fras (1836.) u Ribniku zna tek za *ruševine neke kule*.⁷¹

Plan iz 1700. godine odlično prikazuje situaciju Ribnika: okružen je s tri strane vodom rijeke Like. Tu se prepoznaje kaštel jednostavna tlocrta i još zidina koji osiguravaju prostor unutar zavoja Like. Čini se da Turci ovaj dio renesansne utvrde nisu mijenjali, no postojanje džamija s minaretom govori o jačem naselju. *Pseudo-Glavinić* piše o broju od 120 stanovnika, pa i o njihovoj građevnoj djelatnosti.

STARI PERUŠIĆ – SUHI, PUSTI PERUŠIĆ

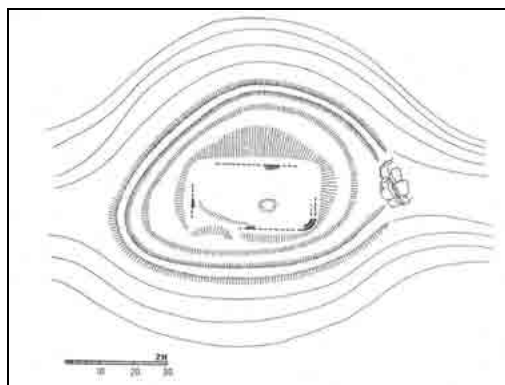
Visoko iznad ceste kod Babina Potoka, na putu iz Korenice prema Vrhovinama i Otočcu, uzdiže se čunjasto brdo s minimalnim tragovima utvrde Starog, Pustog Perušića. Ovo je brdo ustvari dio grebena koji se spušta prema selu Babin Potok. Od utvrde je ostalo tek toliko ziđa da se može prepoznati kao pravokutni tlocrt kome je jedan ugao zaobljen što nije prepoznatljivo na ostala tri (Sl. 39). Veličina utvrde je 18,6-19,5/30,6 m. Na jednom mjestu mjerljiva debljina zida je 124 cm. Zid je od kamena lomljenjaka. Približno u sredini tlocrta je kružna udubina, možebitno mjesto zdenca ili čatrnje. Jedan ugao se, čini se, odronio. Utvrda je bila okružena opkopom i nasipom. Iako je tlocrt pravilan, nasip ovalno okružuje utvrdu, prilagođavajući se obliku terena. Na jednom je kraju živa stijena u sklopu nasipa.

F. J. Fras⁷² ovako opisuje ruševine Starog Perušića: *Otprilike sat odavde (tj. od Vrhovina) nalaze se ruševine okruglog grada Stari Perušić i obrušena cisterna. Priča se da je grad sagradila grčka (sic!) obitej po imenu Perušić...Turci su ovdje držali vanjsku predstražu protiv naših četa*

⁷⁰ M. BOGOVIĆ, 1991, 124.

⁷¹ F. J. FRAS, 1988, 156.

⁷² F. J. FRAS, 1988, 179.

Sl. 39. Stari (Suhi, Pusti) Perušić, situacija (crtao: Z. Horvat, 1977.)

skupljenih u Gackoj dolini. Godine 1642. Gašpar Tržaćki zauzeo je ovaj grad na juriš i protjerao Turke i razorio ga.

Popis povijesnih građevina iz 1900. godine spominje Pusti Perušić u Babinpotoku, te je označava kao *podrtinu iz rimske dobe!*

G. Szabo⁷³: *kod Vrhovine postojao je grad Stari Perušić, kog je zajedno s gradom u Crnoj Vlasti zauzeo i razorio Gašpar Frankopan godine 1642. To su sve podatci koje imamo i u Frasa.*

V. Henneberg je pisao: *Nutrina grada danas je lijepa ravnina s pola metra uzdignutim rubovima. Ovu je ravninu prekinula samo jama od bunara, udubena među liticama i u dva kuta neravnosti od nekakvih zgrada. Uglovi su zaobljeni osim sjeverozapadnog, koji je ispunjen ruševinama i tu je očito bila zgrada.*

Henneberg crta tlocrt, ali uz jednu ozbiljnu pogriješku: oko pravokutna tlocrta utvrde, što odgovara istini, nacrtao je grabu? nasip? koja također ima pravokutni tlocrt, što ne odgovara stanju na terenu, nasip je ustvari s jedne strane ovalan (Sl. 40).⁷⁴

Literatura

Mile BOGOVIĆ, Takozvani Glavinićev opis Like i Krbave, *Croatica Christina*, 27, Zagreb, 1991, 117-127.

Evlija ČELEBI, *Putopis*, Sarajevo, 1973.

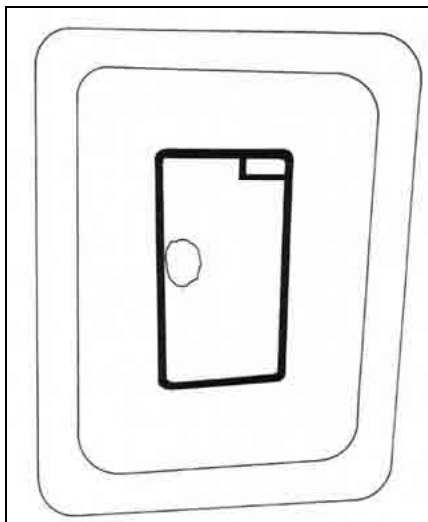
Nikolina DRAŠKOVIĆ, Lokalitet Perušić – Stari grad (Turska kula), red. broj. 202, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5/2008, Zagreb, 463-465.

Aleksandar DEROKO, *Srednjovjekovni gradovi u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji*, Beograd, 1950.

⁷³ G. SZABO, 1920, 199-200.

⁷⁴ Godine 2012. Lidija Bakarić i Stjepan Mihelić vršili su arheološka istraživanja Starog Perušića ali rezultati tih istraživanja nisu do danas objavljeni.

Sl. 40. Stari (Suhi, Pusti) Perušić, tlocrt
(crtao: V. Henneberg, 1932.)

Ivan DEVČIĆ, *Stari Počitelj grad, Vienac*, 11, Zagreb, 1895.

Franjo Julije FRAS, *Topografija Karlovačke vojne krajine*, Gospić, 1988.

Hamdija HAJDARHODŽIĆ, *Bosna, Hrvatska i Hercegovina – zemljovidi, vedute, crteži, i zabiješke grofa Luigija Ferdinanda Marsiglija krajem XVII stoljeća*, Zagreb, 1996.

Anđela HORVAT, O spomenicima u Krbavi, *Billetin JAZU*, VII, 1-5, Zagreb, 1959.

Anđela HORVAT, *O sakralnoj umjetnosti Like*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, 1, Znanstveni skup Otočac, 1974, 127-141.

Anđela HORVAT, *Između gotike i baroka*, Zagreb, 1975.

Rudolf HORVAT, *Lika i Krbava*, I i II dio, Zagreb, 1941.

Zorislav HORVAT, *Strukture gotičke arhitekture*, Zagreb, 1989.

Zorislav HORVAT, Kružne branič-kule u Hrvatskoj krajini u XVI. stoljeću, *Prostor*, vol. 1/No. 2-4, Zagreb, 1993, 159-188.

Zorislav HORVAT, O nekim osobinama sakralne arhitekture u Lici nakon protjerivanja Turaka, *Senjski zbornik*, 30, Senj, 2003, 104-148.

Tatjana KOLAK, Lokalitet Udbina-Gradina, red. broj. 204, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5/2008, Zagreb, 467-469.

Ljudevit KRMPOTIĆ, Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog kraljevstva od 16. do 18. st, Hannover-Karlobag-Čakovec, 1997.

Milan KRUHEK, *Stari gradovi Like*, Predavanje broj 53, šapirografirani tekst u izdanju Hrvatskog povijesnog muzeja, Zagreb, 1977.

Milan KRUHEK, Granice Hrvatskog kraljevstva u međunarodnim državnim ugovorima, *Povijesni prilozi*, 10, Zagreb, 1991, 39-79.

Milan KRUHEK, *Krajiške utvrde i obrana Hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*, Zagreb, 1995.

- Milan KRUHEK, Topografija krbavske spomeničke baštine, *Zbornik Krbavska bitka i njezine posljedice*, Zagreb, 1997, 99-129.
- Milan KRUHEK – Zorislav HORVAT, Srednjovjekovne hrvatske župe Lika i Krbava (Stari gradovi Krbave), *Zbornik: Identitet Like: korijeni i razvitak*, I, Zagreb-Gospić, 2009, 241-293.
- Radoslav LOPAŠIĆ, *Dva hrvatska junaka Marko Mesić i Luka Ibrišimović*, Zagreb, 1988.
- Mirko MARKOVIĆ, O etnogenezi stanovništva Like, *Zbornik za narodni život i običaje*, 53/73, Zagreb, 1993.
- Ivo PETRICIOLI, Zoranićeve deželje na jednoj suvremenoj karti, *Zadarska revija*, 5, Zadar, 1969, 523-529.
- Ivo PETRICIOLI, Han Jusufa Maškovića, *Zbornik Povijest Vrane*, Zadar, 1971, 279-380.
- O – S, Zaboravljeni kulturni radnik, *Lički kalendar*, Zagreb, 1941, 36-38.
- Dubravka SABOLIĆ, Virovitica (tvrđava) u opisima i vedutama 17. i 18. st., *Zbornik Srednjovjekovna nizinska utvrda u Virovitici*, Virovitica, 2008, 53/64.
- Gjuro SZABO, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1920.

TURKISH TOWERS AND CITIES IN LIKA AND KRBAVA

Summary

Turkish towers, no matter how poorly they have been preserved, are part of our culture, heritage and history, a part of our reality. Their poor preservation is a consequence of negligence, which still goes back to the days of the liberation from the Turkish – Ottoman rule, as part of the national and political indifference over more than 160 years of government and rooted hostility.

From the developed mediaeval Croatian regions the Turkish wars brought life to the edge of existence and left a wasted land. These 160 and more years of Ottoman rule and the fears of their protagonists are also testified to by the numerous towers of various aghas and beys of Croatian and Slavic names (!). However, these towers should have been protection for them from the surrounding Muslim population: it seems that at the end of the 17th century it did not help them. These towers also bear witness to how little the Ottoman government cared about this, for them, a remote part of a Sanjak in the Empire. And so Lika developed its own customs and varieties in construction, which were a combination of provincial, local architecture and the same such of the Turks. It was somewhat different from the previous, mediaeval Croatian, but also from those in the mainstream, in neighbouring Bosnia, and even further from those more important, closer to Istanbul. It could be said that the *Turkish towers* are actually a type of specific rural architecture of these regions – Lika and Krbava.

After the liberation of these regions, there followed a gap in construction and design because the previous variant of architecture was abandoned, and the search for new ways was felt, and even a movement towards Croatian mediaeval architecture upon the building of new and the renovation of old sacral structures. Unfortunately, Lika and Krbava were not important for the new authorities in Vienna and Graz, besides militarily. Only a series of new structures and fortifications for the defence of the new borders between the two empires remained. The old, *Turkish towers* are forgotten...

Keywords: Turkish towers, cities, Lika, Krbava